

OPVOEDEN IN DE WIJK

PEDAGOGISCHE OPDRACHT VAN HET JONGERENWERK
LITERATUURSTUDIE

Colofon

Deze literatuurstudie is een product van het lectoraat Youth Spot.

Het lectoraat Youth Spot richt zich op de professionalisering van het jongerenwerk. Zij werkt bottom-up (onder meer op basis van de 'tacit knowledge' van jongerenwerkers) met een open blik naar stedelijke, landelijke en internationale ontwikkelingen in de werelden van jongeren, samenleving, wetenschap en beleid. Het lectoraat Youth Spot wordt gevormd door Combiwel, Streetcornerwork, Dock, Jongerenwerk Utrecht (JoU), Roc van Amsterdam, Youth for Christ, Xtra Welzijn, Participe, ContourDeTwern (R-newt), De Schoor, Dynamo, Stichting Jeugd- en Jongerenwerk Midden Holland, Bindkracht 10, Swazoom en de Hogeschool van Amsterdam.

Auteurs: Judith Metz en Dejan Todorovic

Lectoraat Youth Spot, Jongerenwerk
Amsterdams Kenniscentrum Maatschappelijke Innovatie
Hogeschool van Amsterdam
Postbus 1025
1000 BA Amsterdam
www.hva.nl/youth-spot
Copyright © 2019 Hogeschool van Amsterdam,

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
1. De Pedagogische Opdracht van het Jongerenwerk	5
1.1 Wat is het?	5
1.2 Waarom belangrijk?.....	5
1.3 Positie jongerenwerk in de opvoeding	6
2. Model Pedagogische Opdracht.....	8
2.1 Model Pedagogische opdracht in vogelvlucht.....	9
2.2 Pedagogisch ideaal.....	11
2.2.1 Wat is het?	11
2.2.2 Waarom belangrijk?.....	11
2.2.3 Waaruit bestaat het pedagogisch ideaal?.....	11
2.3 Pedagogisch concept	13
2.3.1 Wat is het?	13
2.3.2 Waarom belangrijk?.....	13
2.3.3 Waaruit bestaat het pedagogisch concept in het jongerenwerk?.....	13
2.4 Pedagogisch klimaat	16
2.4.1 Wat is het?	16
2.4.2 Waarom belangrijk?.....	16
2.4.3 Waaruit bestaat het pedagogisch klimaat in het jongerenwerk?.....	17
2.5 Pedagogische relatie	19
2.5.1 Wat is het?	19
2.5.2 Waarom belangrijk?.....	19
2.5.3 Waaruit bestaat de pedagogische relatie in het jongerenwerk?.....	20
2.6 Situationele factoren	22
2.6.1 Wat is het?	22
2.6.2 Waarom belangrijk?.....	22
2.6.3 Waaruit bestaan de situationele factoren in het jongerenwerk?.....	22
3. Pedagogische opdracht als onderdeel van het methodisch werken	32
3.1 Methodisch werken	32
3.2 Pedagogisch als karakteristiek	32
3.3 Pedagogische opdracht binnen de grondstructuur	33

3.3.1	Programmeren	33
3.3.2	Oriënteren.....	35
3.3.3	Ontwerpen	36
3.3.4	Organiseren.....	36
3.3.5	Uitvoeren	37
3.3.6	Evalueren	38
	Literatuurlijst.....	39

Inleiding

Het jongerenwerk heeft een pedagogische taak in contact met jongeren. Dit omdat het zich bezighoudt met een doelgroep die zich in de overgangsfase bevindt tussen kind-zijn en volwassenheid en hen begeleidt bij het volwassen worden in de samenleving (Metz, 2011). Die pedagogische taak is ook wel bekend als de pedagogische opdracht.

Het probleem is dat er onvoldoende grip is op de pedagogische opdracht van het jongerenwerk. Het concept is te theoretisch. Ideeën over waartoe jongerenwerkers opvoeden zijn niet expliciet. Ook bestaan er nog veel vragen over hoe de pedagogische opdracht kan worden afgestemd op het perspectief en de mogelijkheden van jongeren, de omgeving waarin jongeren opgroeien en de context waarbinnen jongerenwerkers werken.

Deze publicatie is een eerste poging om meer helderheid te creëren over de pedagogische opdracht van het professionele jongerenwerk. Het bundelt en ordent het beetje kennis dat wel beschikbaar is. Vooral wordt duidelijk dat we veel nog niet weten. Het is gebaseerd op de Nederlandse, Vlaamse en Britse (vak)literatuur over het professionele jongerenwerk. Deze *state of the art* verschijnt als onderdeel van het project *Routes naar volwassenheid. Werkplaats Pedagogische Opdracht van het jongerenwerk*. Dat project heeft tot doel om de (kennis over) het pedagogisch handelen in contact met jongeren en samenleving te verbeteren en zo de bijdrage van het jongerenwerk aan het volwassen worden van jongeren in de samenleving te vergroten.¹ Het is een samenwerking van lectoraat Youth Spot met de minor jongerenwerk in de grote stad van de Hogeschool van Amsterdam en de jongerenwerkorganisaties Dock – Dynamo – JoU – Streetcornerwork – Swazoom.

De publicatie is als volgt opgebouwd. **Hoofdstuk 1 – De Pedagogische Opdracht van het Jongerenwerk** beschrijft wat de Pedagogische Opdracht inhoudt, waarom het relevant is en welke positie het jongerenwerk inneemt in de opvoeding van jongeren. **Hoofdstuk 2 – Model Pedagogische Opdracht** maakt inzichtelijk waaruit de pedagogische opdracht bestaat en hoe de verschillende onderdelen zich tot elkaar en tot het perspectief en de mogelijkheden van jongeren, de omgeving waarin jongeren opgroeien en de context waarbinnen jongerenwerkers werken verhouden. **Hoofdstuk 3 – Pedagogische Opdracht als onderdeel van het methodisch werken** beschrijft waarom de Pedagogische Opdracht een onderdeel is van het methodisch werken met een doelgroep die (nog) niet volwassen is en presenteert de pedagogische opdracht als één van de zes karakteristieken van het methodisch werken in het jongerenwerk. Vervolgens wordt uitgewerkt hoe de pedagogische opdracht onderdeel vormt van de grondstructuur van methodisch werken: programmeren.

¹ Meer informatie over dit project vind je op <https://www.hva.nl/akmi/gedeelde-content/lectoraten/lectoraat-youth-spot/projecten/projecten.html>

1. De Pedagogische Opdracht van het Jongerenwerk

1.1 Wat is het?

Het jongerenwerk heeft een pedagogische taak in contact met jongeren. Doelgroep van het jongerenwerk zijn jongeren in de leeftijd van 10-23 jaar (Metz 2011). Kenmerkend voor de levensfase van jong-zijn is dat jongeren zich bevinden in de overgang van kind naar volwassenheid. Het jongerenwerk richt zich op het begeleiden van jongeren bij het volwassen worden in de samenleving (Metz 2011;2016). Alles wat het jongerenwerk doet, draagt bij aan het zijn en het volwassen worden van jongeren. De pedagogische opdracht verwijst naar het onderdeel van het methodisch werken dat gericht is op het goed *opvoeden*² van jongeren in het jongerenwerk. De pedagogische opdracht zorgt ervoor dat de aanpak van de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk aansluit bij de opdracht van het jongerenwerk, het perspectief en de mogelijkheden van de beoogde doelgroep, de omgeving waarin de jongeren opgroeien en de context waarbinnen jongerenwerkers werken. In hoofdstuk 2 wordt de pedagogische opdracht verder toegelicht.

1.2 Waarom belangrijk?

Het beroep op de pedagogische taak van het jongerenwerk groeit. Hoewel het met veel jongeren in Nederland goed gaat (Currie et al., 2012), is er een groeiende groep jongeren die ondersteuning nodig heeft bij het gewone volwassen worden in de samenleving. Hedendaagse jongeren groeien op in een maatschappelijk complexe omgeving. Door processen van individualisering wordt de samenleving meer divers waardoor enerzijds meer mogelijkheden ontstaan, maar anderzijds vanzelfsprekendheden verdwijnen. Van jongeren vraagt dit zelfsturing, creativiteit en discipline (Dieleman, 2012; Waal, 2008). Tegelijkertijd groeit de normalisering en de druk op jongeren via onderwijs, commercie, sociale media en straatcultuur. Dit vraagt van jongeren onder andere goede (school)prestaties, weerbaarheid en continue beschikbaarheid (Dieleman, 2012; Swierstra & Tonkens, 2008; Van Strijen, 2009). De ontwikkeling naar de participatiesamenleving doet een beroep op de eigen mogelijkheden en verantwoordelijkheid van jongeren (Metz, 2015). Door een groeiende tweedeling met moeten steeds meer jongeren behalve het volwassen worden in de samenleving, ook een vorm van achterstand overbruggen. Er is een toenemende inkomensongelijkheid en meer kinderen groeien op in armoede. Opleidingsniveau fungeert als het nieuwe klassenonderscheid. Een aanzienlijk aantal jongeren kan als gevolg van beperkingen (psychisch, fysiek, sociaal, cognitief) of hun taalvaardigheid in het Nederlands,

² **Opvoeding** is het proces waarin opvoeder(s) en opvoeding(en) - meestal een kind of een jongere – in een relatie staan waarbij de opvoeder(s) zich als persoon - als wijze van mens-zijn - presenteren, een klimaat creëren en via contactsituaties de normen en waarden en de persoonlijke ontwikkeling van de opvoeding(en) beïnvloeden.

de meerderheid niet bijhouden (Van Dalen, 2010; Heijnen, Michon, Nottelman, Wenneker & Slot, 2013; Metz, 2011b). Angst voor bepaalde groepen is steeds vaker een belangrijke politieke drijfkracht, wat kan leiden tot de vorming van vijandsbeelden over asielzoekers, uitkeringstrekkers, radicale moslims, de Moccro mafia, racistische voetbalhooligans, hangjongeren of comazuipende plattelandsjeugd (Kaulingfreks, 2019). Terwijl voor jongeren het verwerven van een zelfstandige positie in de volwassen maatschappij moeilijker wordt, is er vanuit de samenleving minder spontane betrokkenheid en ondersteuning voor jongeren (Felling, Peters & Scheepers, 2000). Inmiddels wordt gesproken over pedagogische verwaarlozing. Dewey wijst erop dat juist het ontwikkelen van een democratische leefwijze geen vanzelfsprekendheid is. Daarvoor is het nodig dat deze zorgvuldig wordt uit- en overgedragen: de normen, de waarden, de houdingen en vaardigheden die voor het ontwikkelen van een democratie noodzakelijk zijn, komen niet spontaan tot stand. Ze moeten telkens weer zorgvuldig worden ingezaaid, gekoesterd en verzorgd (Dewey 1923, vrij vertaald door De Winter 2000, p11).

Steeds vaker vragen gemeenten, scholen, ouders, jeugdhulp, politie en buurtbewoners het jongerenwerk of zij eenzaamheid, passiviteit, schooluitval, overlast, middelengebruik, pesten, schulden, sexting, criminaliteit of radicalisering kunnen voorkomen. De pedagogische opdracht is van invloed op wie zich welkom voelen in het jongerenwerk en wie wegblijven, hoe jongeren met elkaar omgaan, welke normen en waarden jongeren binnen het jongerenwerk meekrijgen en hoe jongeren zich ontwikkelen. Helderheid over de visie op de opvoeding in het jongerenwerk is nodig om er voor te zorgen dat de inrichting van de sociale omgeving en de verhouding tussen jongerenwerkers en jongere(n) binnen het jongerenwerk op elkaar zijn afgestemd en aansluiten bij de opdracht van het jongerenwerk, het perspectief en de mogelijkheden van de beoogde doelgroep, de omgeving waarin de jongeren opgroeien en de context waarbinnen jongerenwerkers werken. Dit zorgt er mede voor dat het jongerenwerk de beoogde doelgroep bereikt en jongeren binnen het jongerenwerk zich in de beoogde richting ontwikkelen.

1.3 Positie jongerenwerk in de opvoeding

Het jongerenwerk is gepositioneerd in het derde milieu omdat daar separate pedagogische regimes en ontwikkelingsmogelijkheden gelden. C.J. Gunning, zoon van de bekende hoogleraar pedagogiek en rector van het Amsterdams Lyceum, hanteerde in 1919 als eerste deze term. Naast gezin en school moest er een domein komen waarin jongeren een eigen wereld konden creëren, met een sterk idee van vrijheid en een groot appel op zelfstandigheid en eigen initiatief, zodat jongeren de gelegenheid zouden krijgen om al experimenterend te ontdekken wie zij zijn. Het jongerenwerk heeft daarmee een eigenstandige positie naast thuis en school en werk (Metz, 2011). Deelname aan het jongerenwerk is daarmee altijd vrijwillig. Voor de pedagogische opdracht van het jongerenwerk betekent dit dat het jongerenwerk een gelijkwaardige verhouding heeft tot jongeren, in tegenstelling tot de hiërarchische relatie met ouders, docenten (en werkgevers).

Kenmerkend voor het jongerenwerk als beroep is dat het ontwikkelingsgericht is. Dit is *“de aandacht voor de – brede, positieve en langdurige – ontwikkeling van jongeren. Hierbij gaat het over de persoonlijke, sociale en maatschappelijke ontwikkeling tot volwaardig mens-zijn, die bestaat uit een combinatie van identiteitsvorming met emotionele en morele ontwikkeling, het leren van levensvaardigheden en sociale en maatschappelijke participatie”* (Metz, 2013; 2016). Hierbij is het belangrijk dat jongeren zelf richting geven aan het proces van volwassen worden en zo in de

gelegenheid worden gesteld om zelfstandig een plek te verwerven in de volwassenwereld en hun innovatiekracht behouden blijft (Metz, 2011). Door te werken vanuit de leefwereld en de gerichtheid op de brede, positieve ontwikkeling van jongeren onderscheidt het jongerenwerk zich van de jeugdzorg, die zich richt op het voorkomen en oplossen van specifieke problemen (Metz, 2013; 2016).

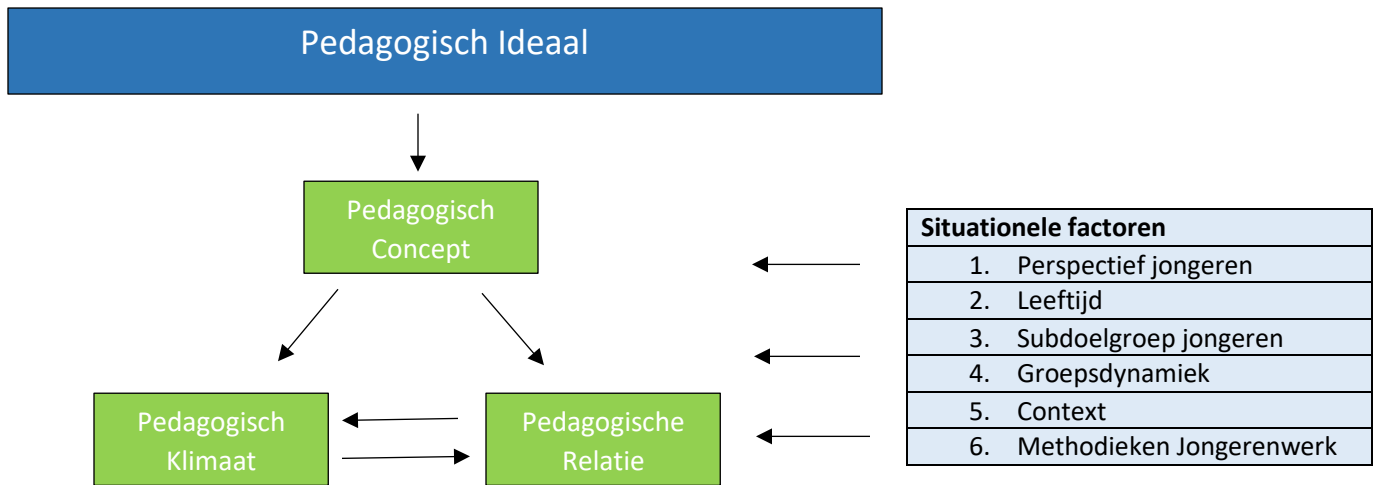
Het jongerenwerk heeft primair een pedagogische taak in de interactie tussen jongeren en omgeving. Het jongerenwerk richt zich immers op het begeleiden van jongeren bij het volwassen worden *in de samenleving*. Het is een basisvoorziening die wordt ingezet om te voorzien in extra ontwikkelingskansen, bij het ontbreken van andere betekenisvolle ontwikkelingscontexten of bij het ontbreken van andere betekenisvolle personen. Als de pedagogische opgave zich vooral bevindt in de omgeving van jongeren (verslaving ouders, misbruik in gezin, onveiligheid op school of in de wijk) of in de individuele jongeren (LVB, gedragsproblemen) is de rol van het jongerenwerk beperkt. Dit omdat jongeren ook andere volwassenen in hun omgeving hebben met een opvoedtaak (ouders, school, werkgevers, informeel netwerk, politie) en er hulpverlening is voor specifieke problemen. In het belang van de jongeren zoekt het jongerenwerk dan samenwerking met de collega-opvoeders en blijft het jongerenwerk betrokken bij dat deel van de opvoeding waar zij wel verantwoordelijk voor is.

2. Model Pedagogische Opdracht

De pedagogische opdracht verwijst naar het onderdeel van het methodisch werken in het jongerenwerk dat gericht is op het goed opvoeden van jongeren. De pedagogische opdracht zorgt ervoor dat de aanpak van de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk aansluit bij de opdracht van het jongerenwerk, het perspectief en de mogelijkheden van de beoogde doelgroep, de omgeving waarin de jongeren opgroeien en de context waarbinnen jongerenwerkers werken.

In dit hoofdstuk beschrijven we de verschillende onderdelen van de pedagogische opdracht, de wijze waarop deze bijdragen aan het opvoeden van jongeren in het jongerenwerk en hoe deze onderdelen zich tot elkaar verhouden. Paragraaf 2.1 presenteert het model van de Pedagogische Opdracht in totaal. In de paragrafen die volgen worden de verschillende onderdelen nader uitgewerkt. Per onderdeel beschrijven we eerst wat het is, vervolgens waarom het belangrijk is en als laatste waaruit het onderdeel bestaat in het jongerenwerk.

2.1 Model Pedagogische opdracht in vogelvlucht

Figuur 1: Model Pedagogische Opdracht

De pedagogische opdracht bestaat uit een visie van het jongerenwerk op de opvoeding in contact met jongeren (het pedagogische concept) die praktisch tot uiting komt in het pedagogische klimaat en de pedagogische relatie. Het pedagogische concept bevat de waarden of uitgangspunten die ten grondslag liggen aan het contact met jongeren in het jongerenwerk. Via het pedagogisch klimaat en de pedagogische relatie wordt de visie van het jongerenwerk uit- en overgedragen naar jongeren. Het pedagogische klimaat betreft de inrichting van de fysieke en sociale omgeving binnen het jongerenwerk. Net als bij een fysieke omgeving geldt dat ook een sociale omgeving bewust vormgegeven kan worden. De wijze waarop de fysieke en sociale omgeving binnen het jongerenwerk zijn ingericht, beïnvloeden zowel de persoonlijke ontwikkeling als de socialisatie van jongeren. De pedagogische relatie verwijst naar de verhouding tussen jongerenwerkers en jongeren binnen het jongerenwerk. De precieze invulling van de pedagogische opdracht in de uitvoering van het jongerenwerk is afhankelijk van situationele factoren. Situationele factoren zijn omstandigheden in het leven van jongeren, in de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien en in het jongerenwerk waar het jongerenwerk met haar pedagogische opdracht op moet inspelen om daadwerkelijk te kunnen bijdragen aan het opvoeden van jongeren.

Onderliggend aan de pedagogische opdracht is er een overkoepelend mens- en maatschappij beeld over de opvoeding van jongeren. Dat zien wij als het pedagogisch ideaal. De Duitse filosoof Immanuel Kant (1787) maakt een onderscheid tussen een ideaal en een idee. Een ideaal kan (volgens hem) niet gerealiseerd worden en blijft altijd een utopie. Hierbij kun je denken aan de volmaakte mens of de eeuwige vrede. Van dit ideaal kunnen ideeën worden afgeleid die wel realiseerbaar zijn. De functie van het ideaal is richting geven aan het streven. Het pedagogisch ideaal heeft een vergelijkbare functie als het ideaal volgens Kant. Het pedagogisch ideaal functioneert als referentiekader voor het ontwikkelen van verschillende aanpakken voor de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk (pedagogische

opdracht). Zo hebben (bijvoorbeeld) zowel jongerenwerkers die met 18+ jongeren werken als jongerenwerkers die met 18- jongeren werken een eigen aanpak van de opvoeding in contact met jongeren terwijl zij werken vanuit hetzelfde ideaal. Er kunnen dus twee aanpakken of twee ideeën zijn, terwijl er één ideaal is.

In de volgende paragrafen worden de verschillende onderdelen van de pedagogische opdracht uitgewerkt: 2.2 Pedagogisch Ideaal, 2.3 Pedagogisch Concept, 2.4 Pedagogisch Klimaat, 2.5 Pedagogische Relatie en 2.6 Situationele Factoren.

2.2 Pedagogisch ideaal

2.2.1 Wat is het?

Het pedagogisch ideaal is een overkoepelend mens- en maatschappijbeeld over de opvoeding van jongeren en het geeft richting aan de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk. Het functioneert als referentiekader voor het ontwikkelen van verschillende aanpakken voor de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk (pedagogische opdracht).

2.2.2 Waarom belangrijk?

Opvoeden is niet neutraal. Bij opvoeden gaat het om het zich verbinden, zich laten aanspreken en het richting en inhoud geven aan het proces van volwassen worden (Biesta, 2017). Over de invulling van die richting van het proces en de inhoud van volwassenheid kunnen de opvattingen verschillen. Ook komt het voor dat een bewuste en expliciete richting ontbreekt. Een pedagogisch ideaal zorgt ervoor dat helder is hoe het jongerenwerk kijkt naar het samenleven van mensen en wat zij jongeren in het jongerenwerk daarover beoogt mee te geven. Hoewel het ideaal zelf niet altijd praktisch realiseerbaar is, heeft het wel een belangrijke functie in de opvoeding binnen het jongerenwerk: het geeft richting.

Hedendaagse jongeren in Nederland groeien op in een maatschappelijk complexe omgeving. Zij staan voor de opdracht om zich los te maken van hun opvoeders en zich te ontwikkelen tot een volwaardig lid van de samenleving. Steeds meer jongeren moeten door een groeiende tweedeling daarbij ook een vorm van achterstand overbruggen. Het jongerenwerk als een basisvoorziening gepositioneerd in het derde opvoeddomein speelt een belangrijke rol in het begeleiden van jongeren bij het volwassen worden in de samenleving. Het pedagogisch ideaal geeft richting aan de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk om jongeren te leren om mee te doen, invloed te hebben op de samenleving, en de samenleving te leren zich open te stellen voor de aanwezigheid en de inbreng van jongeren (participatie als wederzijds proces) (Du Bois-Reymond, Te Poel, & Ravesloot, 1998; De Winter, 2000, 2007; Lorenz, 2009; Verschelden et al., 2009).

2.2.3 Waaruit bestaat het pedagogisch ideaal?

Het pedagogisch ideaal van het professionele jongerenwerk is in de Britse literatuur bekend als *anti-oppressive practice* en is ontleend aan de kritische pedagogiek. Het legt de nadruk op het proces van opvoeden in het jongerenwerk. Inzet van die opvoeding is jongeren de mogelijkheid bieden om zelf invulling te geven aan het volwassen worden in de samenleving en tegelijkertijd de samenleving mee vorm te geven. Hieronder lichten wij het pedagogisch ideaal verder toe.

Het pedagogisch ideaal *anti-oppressive practice* is gegrondvest in het streven naar sociale rechtvaardigheid, een overtuiging dat het jongerenwerk een verschil moet maken en zich primair moet richten op het werken aan transformationele verandering. Dit vraagt samenwerken met jongeren om meer zicht te krijgen op hoe macht, onderdrukking en ongelijkheid, de persoonlijke en structurele relaties en de uitwerking daarvan het leven van jongeren bepalen (Dalrymple & Burke, 2006), dit in plaats van jongeren te zien en te benaderen als passieve slachtoffers en volledig zelf verantwoordelijk voor hun problemen. Dit inzicht en het gezamenlijke bewustzijn vormt het vertrekpunt voor het

beginnen met het transformeren en het uitdagen van vermogens, stigma's en processen van discriminatie, polarisatie, segregatie die bijdragen aan uitsluiting van jongeren en een negatieve invloed hebben op het welzijn van jongeren en samenleving. Alleen staan en anders zijn dan de rest is volgens Gramsci (1971, p. 333 in Coburn & Gormally, 2017) een eerste stap in het anders beschouwen van de wereld en de daarin geldende verhoudingen, wat weer het vertrekpunt vormt voor om de wereld anders te bekijken, wat verder kan leiden tot het evalueren van de verhouding tussen het persoonlijke zelf en een bepaalde context. Dit wordt gezien als een emancipatorische, kritisch reflexieve praktijk als een middel om zich bewust te worden van de eigen positie, naast het evalueren van de politieke systemen en contexten waarin we ons bevinden (Coburn & Gormally, 2017). Het samenwerken met individuele en groepen jongeren vanuit de perspectieven van sociale rechtvaardigheid en kritische pedagogiek vergemakkelijkt het bewustzijn van gelijkheid en bevordert de kritiek op de genormaliseerde, hegemonische neoliberale samenleving waarin we leven. Dit biedt een opening voor het op een realistische als een idealistische aanpak voor het samenwerken aan een gelijkwaardige samenleving voor jongeren in kwetsbare situaties (Cooper, Gormally & Hughes, 2015).

2.3 Pedagogisch concept

2.3.1 Wat is het?

Het pedagogisch concept beschrijft de visie van het jongerenwerk op de opvoeding in het jongerenwerk in contact met jongeren en hun omgeving. Hierbij gaat het om wat het jongerenwerk in het contact met jongeren aan jongeren meegeeft. Wat het jongerenwerk uitdraagt naar jongeren is niet iets statisch, maar het verandert en beweegt afhankelijk van de opdracht van het jongerenwerk, de context waarin het jongerenwerk wordt uitgevoerd, de omstandigheden in het leven van jongeren en in de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien.

2.3.2 Waarom belangrijk?

Reeds bij pedagogisch ideaal is aangegeven dat opvoeden niet neutraal is. Het pedagogisch concept zorgt ervoor dat *in de uitvoering van het jongerenwerk* in contact met jongeren en hun omgeving helder is wat het jongerenwerk uitdraagt naar jongeren en hun omgeving. Het pedagogisch ideaal is een overkoepelend mens- en maatschappijbeeld dat richting geeft aan de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk in het algemeen. Het pedagogisch concept is de concrete uitwerking van het ideaal in afstemming met de opdracht aan het jongerenwerk, de context waarin het jongerenwerk wordt uitgevoerd, de omstandigheden in het leven van jongeren en in de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien.

Het uitwerken van het pedagogisch ideaal in een pedagogisch concept is om drie redenen van belang. Het zorgt ervoor dat expliciet is wat het jongerenwerk in die specifieke situatie beoogt mee te geven aan jongeren, dat het concept in contact met jongeren en hun omgeving wordt uitgedragen en dat het aansluit bij wat er speelt in die situatie. Opvoeding is het meest effectief wanneer het voor jongeren helder is wat de boodschap is, jongeren de gelegenheid krijgen om zich dit zelf eigen te maken en het aansluit bij het perspectief, de behoeften en mogelijkheden van jongeren. Hiermee wordt voorkomen dat de beoogde opvoeding in het jongerenwerk mislukt omdat het in contact met jongeren niet wordt nageleefd, of het de behoeften van jongeren of de praktische omstandigheden negeert. Of in de beroemde woorden van Willem Elsschot: “... *tussen droom en daad staan wetten in de weg en praktische bezwaren*”. Het pedagogisch concept zorgt ervoor dat de visie op opvoeding invulling krijgt in de uitvoering van het jongerenwerk en wel aansluit bij de (on)mogelijkheden van de praktijk.

2.3.3 Waaruit bestaat het pedagogisch concept in het jongerenwerk?

Het pedagogisch concept bevat de waarden of uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de opvoeding in het jongerenwerk. Via het pedagogisch klimaat en de pedagogische relatie wordt de visie van het jongerenwerk uit- en overgedragen naar jongeren. De invulling van het pedagogisch concept is afhankelijk van de opdracht van het jongerenwerk en de situationele factoren.

Voor het Nederlandse jongerenwerk zijn tot nu toe acht uitgangspunten geïdentificeerd: democratische vorming, inclusie, zelfregie, motiveren, erkenningswerk, kritisch bewustzijn, verbindingswerk en zelforganisatie. Hieronder werken wij deze uitgangspunten nader uit:

- a) **Democratische vorming** - Onder democratische vorming verstaan wij het verwerven van de normen, waarden, houdingen en vaardigheden die nodig zijn om zelf, op een gelijkwaardige en inclusieve manier, met anderen te kunnen samenwerken en samenleven. Dit houdt in dat het persoonlijk leven van mensen gekenmerkt wordt door een actieve betrokkenheid bij het vormgeven van democratische waarden zoals rechtvaardigheid, gelijkheid, solidariteit en zeggenschap.
- b) **Inclusie** - Dit verwijst naar insluiting en toenemende participatie van individuen met diverse achtergronden in de samenleving, waarbij iedereen tot hun recht kan komen (Bolsenbroek & Van Houten, 2010). Dit betekent dat alle jongeren, ongeacht hun sociaal-culturele achtergrond, sekse, leeftijd, opleidingsniveau, seksualiteit, talenten en beperkingen tot hun recht kunnen komen door op een gelijkwaardige manier deel te nemen (Rumping e.a., 2017).
- c) **Zelfregie** - Hiermee wordt bedoeld dat jongeren zoveel als mogelijk eigenaar zijn van wat er gebeurt in het ontwikkelproces. Dit doen jongerenwerkers door jongeren te stimuleren om zelf de regie te nemen door hen zelf te laten bedenken wat kan of nodig is, besluiten te laten nemen en te laten uitvoeren. Dit biedt jongeren de gelegenheid om te leren om zelf verantwoordelijkheid te dragen voor hun eigen leven (Koops, Metz & Sonneveld, 2015; Rumping, e.a., 2017).
- d) **Motiveren** - Het aanspreken van de eigen, intrinsieke motivatie van jongeren draagt bij aan de ontwikkeling van jongeren (Giesecke, 1990). Praktisch heeft het motiveren zowel betrekking op de interactie tussen jongere en jongerenwerker als op het zodanig inrichten van het jongerenwerk dat het jongeren motiveert. Het motiveren van jongeren binnen het jongerenwerk is belangrijk omdat deelname vrijwillig is. Dit betekent dat de eigen motivatie van jongeren de drijvende kracht voor de beoogde ontwikkeling is (Schaap e.a., 2017). Motivatie wordt beschouwd als een noodzakelijke voorwaarde om tot gedrag te komen (Kooijmans, 2010). Daarnaast wordt er op gewezen dat motivatieproblematiek niet het probleem van het individu (de jongere) is, maar een interactieprobleem tussen de jongeren, de professional en belangrijke anderen uit zijn sociale omgeving (Kooijmans, 2010).
- e) **Erkenningswerk** - Dit verwijst naar het ruimte bieden aan allerlei (latente) talenten, ook wanneer deze voor studiesucces of op de arbeidsmarkt niet van belang lijken. Het erkennen en positief waarderen van de hobby's en capaciteiten die jongeren energie geven en waar zij plezier aan beleven, werkt stimulerend voor de eigen motivatie en hun zelfbeeld (Abdallah, Kooijmans & Sonneveld, 2016).
- f) **Kritisch bewustzijn** - Hieronder verstaan wij dat jongeren zich bewust worden van de context waarin zij leven en iets willen bereiken, doorzien wat nodig is om te kunnen organiseren en ten slotte over de vaardigheden beschikken om daaraan uitvoering te kunnen geven (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017; Boomkens, Rauwerdink-Nijland, Grient, Trijp & Metz, 2018). Het verschil met democratische vorming is dat kritisch bewustzijn een specifieke vermogen van een individuele jongere betreft om zelfstandig te doorzien wat verhoudingen zijn, te reflecteren over (on)mogelijkheden, zich realiseert welke vaardigheden daarvoor nodig zijn en ten slotte de gelegenheid zoekt om de benodigde vaardigheden te verwerven (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017).
- g) **Verbindingswerk** - betreft het bouwen van duurzame relaties van jongeren met de verschillende groepen en organisaties in de samenleving om hen heen. Het is erop gericht om jongeren te helpen om hun ontwikkelde vermogens te laten gelden in hun sociale en maatschappelijke en

economische omgeving. Het verbindingswerk heeft twee componenten. Enerzijds gaat het om jongeren te ondersteunen in het maken van een vertaalslag van de betekenis van hun hobby's en capaciteiten voor zichzelf naar de betekenis daarvan voor anderen en de bredere samenleving. Anderzijds gaat het om het jongeren daadwerkelijk in contact brengen met anderen, binnen en buiten het jongerenwerk en hen de gelegenheid te bieden om daadwerkelijk met hun krachten aan de slag te gaan zelfbeeld (Abdallah, Kooijmans & Sonneveld, 2016).

- h) Zelforganisatie** - Met zelforganisatie bedoelen wij dat jongeren het initiatief nemen, regie hebben over de activiteit en verantwoordelijk zijn voor de praktische realisatie ervan. Dit betekent dat het uitgangspunt is dat jongeren zelf hun programma realiseren, binnen de context van het jongerenwerk. Immers, het jongerenwerk biedt de omstandigheden en faciliteiten waarbinnen jongeren zelf kunnen (leren) organiseren. Het belang van zelforganisatie als uitgangspunt is dat doordat jongeren van initiatief tot uitvoering gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de activiteit, hun zelforganiserend vermogen wordt versterkt (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017).

2.4 Pedagogisch klimaat

2.4.1 Wat is het?

Het pedagogische klimaat betreft de inrichting van de omgeving binnen het jongerenwerk. Net als bij een fysieke omgeving geldt dat ook een sociale omgeving bewust vormgegeven kan worden. De wijze waarop de fysieke en sociale omgeving binnen het jongerenwerk zijn ingericht, beïnvloedt zowel de persoonlijke ontwikkeling als de socialisatie van jongeren. Net zoals het pedagogisch concept, is het pedagogisch klimaat niet statisch. De inrichting van het pedagogisch klimaat wordt bepaald door het pedagogisch concept en de situationele factoren. Immers, de visie van het jongerenwerk op de opvoeding in contact met jongeren komt praktisch tot uiting in het pedagogische klimaat en de pedagogische relatie. De concrete invulling van het klimaat is afhankelijk van de opdracht van het jongerenwerk, de context waarin het jongerenwerk wordt uitgevoerd, de omstandigheden in het leven van jongeren en in de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien.

2.4.2 Waarom belangrijk?

Via het pedagogisch klimaat wordt – samen met de pedagogische relatie (zie paragraaf 2.4.3) – de visie van het jongerenwerk op de opvoeding van jongeren uitgedragen naar jongeren. Het zorgt ervoor dat wat het jongerenwerk in die specifieke situatie beoogt mee te geven aan jongeren in overeenstemming is met de ontwikkelingsmogelijkheden die het jongerenwerk aan jongeren biedt. Hiermee wordt voorkomen dat de beoogde opvoeding in het jongerenwerk mislukt omdat het jongerenwerk in de uitvoering niet in overeenstemming is met haar opvattingen. Specifiek het pedagogisch klimaat is van belang omdat het van invloed is op wie het jongerenwerk bereikt en hoe jongeren zich in het jongerenwerk ontwikkelen.

Een positief pedagogisch klimaat zorgt ervoor dat jongeren zich prettig en veilig voelen in het jongerenwerk, zich durven en kunnen ontwikkelen en contacten kunnen aangaan met andere jongeren. Het creëren van een veilige en stimulerende omgeving is een randvoorwaarde om beoogde doelen van het jongerenwerk te bereiken. Het actief creëren van een passend pedagogisch klimaat bevordert enerzijds de acceptatie van jongeren. Erkenning, waardering en respect voor jongeren zoals zij zijn en om wie zij zijn, zijn belangrijke kenmerken van een positief pedagogisch klimaat (Jongepier et al., 2010; Milburn, Forsyth, Stephen & Woodhouse, 2000). Anderzijds versterkt het de maatschappelijke participatie. Door een positief pedagogisch klimaat ervaren jongeren dat zij competent genoeg zijn om deel te nemen aan verschillende activiteiten en groeit (in)direct hun gevoel van eigenwaarde in omgang met andere leeftijdsgenoten (Checkoway, 2011). Passende fysieke en sociale omgeving is noodzakelijk om rivalisering en antisociaal gedrag te voorkomen en mogelijk te maken dat werkelijk iedereen welkom is. Kearns & Forrest (2000) associëren het pedagogisch klimaat met het concept sociale samenhang wat een onderlinge verbondenheid tussen groepen jongeren inhoudt. Checkoway (2011) wijst erop dat een positief pedagogisch klimaat essentieel is voor het versterken van sociale inclusie. Het bevordert het wij-gevoel in de groep wat ertoe leidt dat jongeren zich sneller thuis voelen in het jongerenwerk. Dit is vooral van belang voor jongeren die zich uitgesloten voelen en voor jongeren met een beperking (Smith & Thomas, 2010).

2.4.3 Waaruit bestaat het pedagogisch klimaat in het jongerenwerk?

Het pedagogisch klimaat krijgt vorm in de fysieke en sociale inrichting van het jongerenwerk. Fysiek gaat het om het afstemmen van de bereikbaarheid en inrichting van de omgeving waarin het jongerenwerk wordt uitgevoerd op de mogelijkheden, behoeftes en interesses van jongeren. Sociaal gaat het om de aandacht voor de veiligheid, omgangsvormen, de mogelijkheden en de socialisatie van jongeren waarin het vanzelfsprekend is dat jongeren, ook als ze verschillend zijn, elkaar positief bejegenen en onderling elkaar helpen en steunen (Hermens & Marissing, 2012; Jeffs & Smith, 2010; Klein, Mak & Gaag, 2011). Het pedagogisch concept bepaalt in samenhang met de situationele factoren wat een passend pedagogisch klimaat is. Dit wil zeggen dat jongerenwerkers het pedagogisch klimaat aanpassen aan de jongeren en de context waarin zij werken.

Voor het Nederlandse jongerenwerk zijn tot nu toe vijf randvoorwaarden voor een positief pedagogisch klimaat geïdentificeerd: veiligheid, positieve groepsdynamiek, heldere structuur, leeromgeving en ontwikkelwerk. Hieronder werken wij deze randvoorwaarden nader uit:

- a) **Veiligheid** - Veiligheid houdt in dat jongeren zich fijn voelen in het jongerenwerk en zichzelf durven te zijn. Het zich veilig voelen is een voorwaarde voor het bereiken van jongeren en voor het samenwerken en leren. Deelname aan het jongerenwerk is immers altijd vrijwillig. Als jongeren zich veilig voelen durven zij aan te geven wat zij belangrijk vinden, taken uit te voeren, zich kwetsbaar op te stellen en datgene wat zij (nog) niet kunnen zich eigen te maken (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017). Er is onderscheid tussen de fysieke en sociale veiligheid (Boomkens, Rauwerdink-Nijland, Van Der Grient, Van Trijp & Metz, 2018). Bij fysieke veiligheid gaat het erom dat de accommodatie voor de jongeren veilig is. Hierbij gaat het om de bereikbaarheid van de plek, de aanwezigheid van ramen (inkijk) en de nabijheid van eventuele risicofactoren zoals middelengebruik, drugsrunners, criminele (groepen) jongeren. Onder sociale veiligheid wordt de sfeer binnen het jongerenwerk verstaan. Dit vraagt aandacht voor de onderhuidse spanningen, de onderlinge relaties tussen jongeren, (het formuleren van) de omgangsvormen, en bij tieners en meiden toestemming van familie om naar het jongerenwerk te komen.
- b) **Positieve groepsdynamiek** - Het inzetten op een positieve groepsdynamiek bevordert de sociale veiligheid of borgt deze binnen een groep, zodat deze zich als geheel kan ontwikkelen (Rumping e.a., 2017). Een positieve groepsdynamiek is van belang om er voor te zorgen dat alle jongeren zich thuis voelen (Boomkens e.a., 2018), voor het vergroten van de sociale samenhang en het bewerkstelligen van een onderlinge verbondenheid tussen jongeren binnen een groep (Kearns & Forrest, 2000). Professionele begeleiding van de interacties tussen jongeren is nodig vanwege het risico op een negatieve groepsdynamiek (Boomkens, Nijland & Metz, 2015). Uitingen zoals uitsluiten en negeren, roddelen, uitschelden, sarcastische opmerkingen maken of het gebruik van een bepaalde lichaamstaal waarin andere jongeren worden afgewezen (Remillard & Lamb, 2005; Waldron, 2011) zijn zaken waar direct betrokkenen veel hinder van ondervinden. Inzet op een positieve groepsdynamiek lukt alleen waar er aandacht is voor de groep als geheel en voor het individu (Boomkens & Metz, 2015; De Boer & Metz, 2014; Nijland, Boomkens & Metz, 2016).
- c) **Heldere structuur** - Het hebben van een heldere structuur is belangrijk voor het pedagogisch klimaat omdat het jongeren helderheid biedt over hoe het jongerenwerk in die context functioneert en wat het van hen verwacht, ongeacht de inhoud van die structuur. Dit weten *hoe het jongerenwerk werkt* draagt positief bij aan het zich veilig voelen van jongeren in het

jongerenwerk. Jongeren hebben een omgeving nodig waarin helder is welke normen en waarden aanwezig zijn en welke regels en grenzen gesteld en nagestreefd worden, zodat de verwachtingen voor de jongeren helder zijn (Ince, Yperen & Valkestijn, 2013; Valkestijn & Ince, 2012).

- d) **Leeromgeving** - Het bieden van een leeromgeving houdt in dat het jongerenwerk jongeren een sociale omgeving biedt waarin zij zich uitgenodigd voelen tot uitproberen en leren. Dit is van belang voor zowel het eigen maken van de vaardigheden die ze nodig hebben voor actieve deelname aan de samenleving als voor het prikkelen van jongeren om zich verder te ontwikkelen (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017). Belangrijk bij het bieden van een leeromgeving is een goede afstemming tussen wat de omgeving van jongeren vraagt en de beleving, ervaring, leefritme en de leefwereld van jongeren. Daarnaast moet er ruimte zijn om fouten te maken en voor reflectie. Door een cultuur te creëren waarin fouten gemaakt mogen worden, krijgen jongeren de ruimte om zich nieuwe zaken of vaardigheden eigen te maken. Als jongeren die fouten vervolgens beschouwen als zinvolle/waardevolle leerervaring, worden zij gestimuleerd in hun ontwikkeling.
- e) **Ontwikkelwerk** - het gaat hier over het creëren van optimale omstandigheden voor jongeren om hun talent te ontwikkelen. Vanwege hun achtergrond hebben sommige jongeren minder financiële middelen, een minder sterk ondersteunend netwerk en minder kennis en vaardigheden, waardoor het ontwikkelen van hun talenten minder vanzelfsprekend verloopt. Ontwikkelwerk houdt in dat het jongerenwerk programma's, faciliteiten en begeleiders beschikbaar stelt en die af te stemmen op de specifieke beleving en behoeften van jongeren (Abdallah, Kooijmans & Sonneveld, 2016).

2.5 Pedagogische relatie

2.5.1 Wat is het?

De pedagogische relatie verwijst naar de verhouding tussen jongerenwerkers en jongeren binnen het jongerenwerk waarin de jongerenwerker tracht het volwassen worden van de jongere(n) te stimuleren. Kenmerkend voor deze verhouding is dat de jongere bezig is met volwassen worden terwijl de jongerenwerker reeds volwassen is en zich als professional richt op het begeleiden van jongeren bij het volwassen worden in de samenleving. In het contact met jongeren zijn jongerenwerkers zich bewust van het verschil in verantwoordelijkheid en richten zij zich op het goed opvoeden van jongeren.

De wijze waarop de pedagogische relatie invulling krijgt is van invloed op hoe jongeren in het jongerenwerk gevormd worden. De invulling van de pedagogische relatie wordt bepaald door het pedagogisch concept en de situationele factoren. Immers, de visie van het jongerenwerk op de opvoeding in contact met jongeren komt praktisch tot uiting in de pedagogische relatie en het pedagogische klimaat. De concrete invulling van de relatie is afhankelijk van de opdracht van het jongerenwerk, de context waarin het jongerenwerk wordt uitgevoerd, de omstandigheden in het leven van jongeren en in de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien.

2.5.2 Waarom belangrijk?

Via de pedagogische relatie wordt - samen met het pedagogische klimaat (zie paragraaf 2.4.2) – de visie van het jongerenwerk op de opvoeding van jongeren uitgedragen naar jongeren. Het zorgt ervoor dat wat het jongerenwerk in die specifieke situatie beoogt mee te geven aan jongeren ook door jongerenwerkers in contact met jongeren wordt uitgedragen. Hiermee wordt voorkomen dat de beoogde opvoeding in het jongerenwerk mislukt omdat het jongerenwerk in de uitvoering van het jongerenwerk geen invulling geeft aan haar opvattingen. Specifiek de pedagogische relatie is van belang omdat jongeren pedagogische relaties nodig hebben om zich tot een volwaardig lid van de samenleving te kunnen ontwikkelen.

Door de geschiedenis heen, hebben verschillende pedagogen het belang van de pedagogische relatie op diverse manieren verwoordt. De boodschap is voor alle pedagogen hetzelfde: een relatie met de jongere(n) is noodzakelijk om te kunnen bijdragen aan de opvoeding van die jongere(n). Kok (1982) stelt: *‘Kinderen en jongeren kunnen niet uit zichzelf het in zichzelf gegevene tot zich-zelf maken’*. De jongere(n) ontwikkelen zich in en aan deze relatie (Verstege, 1987: in Wigboldus, 2002). Volgens De Lange (1965, p.138) is een relatie pedagogisch *“...wanneer het kind datgene wordt geboden wat het behoeft om zich als mens te realiseren, om aan de wereld te zijn en te blijven”*. De Ruyter (1981, p.29: in Wigboldus, 2002) heeft het over *“zodanig delen van leven van een oudere met een jongere dat de jongere daardoor doeltreffend kan omgaan met de door hem betekende volle werkelijkheid”*. De pedagogische relatie is van belang om jongeren in het jongerenwerk datgene te bieden wat zij nodig hebben om volwassen te worden in de samenleving (Metz, 2013). Deze relatie tussen jongerenwerkers en jongeren vormt de basis van waaruit het hele beïnvloedingsproces plaatsvindt (Sonneveld & Metz, 2015).

2.5.3 Waaruit bestaat de pedagogische relatie in het jongerenwerk?

De pedagogische relatie krijgt vorm in het contact tussen jongere(n) en jongerenwerker(s) in het jongerenwerk. Het pedagogische concept bepaalt in samenhang met de situationele factoren wat een passende invulling van de pedagogische relatie is. Dit wil zeggen dat jongerenwerkers de pedagogische relatie aanpassen aan de jongeren en de context waarin zij werken. De relatie tussen jongerenwerkers en jongeren is anders bij het versterken van het zelforganiserende vermogen van democratische jongeren ten opzichte van bijvoorbeeld individuele begeleiding van criminele jongeren.

Voor het Nederlandse jongerenwerk zijn tot nu toe zeven verschillende kenmerken van de pedagogische relatie geïdentificeerd: positieve benadering, aansluiten, gezag, informele omgangsvormen, hiërarchische maar gelijkwaardige relatie, dialogiserend opvoeden en structuur bieden. Hieronder werken wij deze karakteristieken nader uit:

- a) **Positieve benadering** – Een positieve benadering bestaat uit het erkennen, waarderen en respecteren van jongeren zoals zij zijn. Deze acceptatie van jongeren is onvoorwaardelijk. De aandacht en waardering niet verdiend hoeven worden, maar deel zijn van de dagelijkse benadering van jongeren (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017). Dit is vooral van belang voor jongeren die ervaren uitgesloten te worden, worstelen met een negatief zelfbeeld of niet gewend zijn aan positieve aandacht (Abdallah, Kooijmans & Sonneveld, 2016).
- b) **Aansluiten** – Aansluiten verwijst naar het afstemmen van het jongerenwerk op de beleving, ervaring, leefritme, behoeften en de leefwereld van de jongeren (Metz, 2011a; Smith 2013; 1st and 2nd Declaration European Youth Work Convention 2010; 2015).
- c) **Gezag** - Met gezag wordt bedoeld de door jongeren aanvaardde macht van de jongerenwerker over de jongeren. Dit houdt in dat jongeren ervoor kiezen de inbreng van de jongerenwerker te accepteren en serieus te nemen. Gezag verschilt van macht of autoriteit met dat het geen formele, afgedwongen macht is (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017).
- d) **Informele omgangsvormen** – In de omgang met jongeren zijn jongerenwerkers informeel. Dit betekent dat het contact tussen jongerenwerker en jongere losjes en niet gekaderd is. De reden hiervoor is dat dit het jongerenwerk laagdrempelig maakt en dat het aansluit bij de leefwereld van jongeren (Schaap e.a., 2017).
- e) **Hiërarchische maar gelijkwaardige relatie** – Dit houdt in dat je als jongerenwerker boven de jongere(n) staat maar het contact wel in samenspraak met de jongere(n) vormgeeft. Als volwassene en professional heb je een andere verantwoordelijkheid en rol in het contact dan de jongere. Je structureert het contact en maakt de afweging op welke manier de jongere(n) het beste benadert kan worden om zijn of haar ontwikkelingsdoelen te realiseren. Hierbij is het van belang dat de jongerenwerker de jongeren niet belerend behandelt, maar zich inleeft in hun situatie, naar hen luistert en met hen meedenkt zodat zij de kans krijgen zelf hun ontwikkeling mee vorm te geven (Koops e.a., 2013; Koops e.a., 2014).
- f) **Dialogiserend opvoeden** – Dialogiserend opvoeden gaat over de wijze waarop jongerenwerkers met jongeren het gesprek aangaan over hun dromen, wensen, gedrag en problemen. Om jongeren te ondersteunen in die reflectie gaan jongerenwerkers expliciet het gesprek aan. Omdat jongeren aan het leren zijn om zelfstandig te functioneren, heeft het gesprek de vorm van een dialoog wat inhoudt dat deelnemers op basis van gelijkwaardigheid hun standpunten delen in plaats van de vorm van toespreken of corrigeren (Metz, 2012).

g) Structuur bieden – Structuur bieden verwijst naar dat jongerenwerkers het jongerenwerk van zodanig programmeren dat het aansluit bij de ontwikkeldoelen van de jongere(n). Het structuur bieden krijgt op twee manieren vorm: (1) door het bieden van overzicht en (2) door te sturen (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017). Door overzicht te bieden weten jongeren wat een volgende stap is en kunnen zij leidinggeven aan het initiatief. Sturen is nodig om het welslagen en de veiligheid te kunnen garanderen.

2.6 Situationele factoren

2.6.1 Wat is het?

De precieze invulling van de pedagogische opdracht van het jongerenwerk is afhankelijk van situationele factoren. Situationele factoren zijn omstandigheden in het leven van jongeren, in de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien en in het jongerenwerk waar de pedagogische opdracht op moet inspelen om te kunnen bijdragen aan het opvoeden van jongeren. Immers, alleen wanneer de pedagogische opdracht is afgestemd op de jongere(n), de omgeving van de jongeren en de invulling van het jongerenwerk kan het bijdragen aan de beoogde opvoeding van jongeren.

2.6.2 Waarom belangrijk?

De pedagogische opdracht aanpassen aan de omstandigheden in het leven van jongeren en aan de omgeving waarbinnen jongeren opgroeien en in het jongerenwerk is nodig om vanuit het jongerenwerk daadwerkelijk te kunnen bijdragen aan het opvoeden van jongeren. Jongeren bevinden zich in de overgangsfase tussen kind-zijn en volwassenheid. Zij zijn volop in ontwikkeling en bezig om zich los te maken van hun opvoeders en zelfstandig een plek te verwerven in de volwassen samenleving. Alleen door aan te sluiten bij het continu veranderende perspectief en mogelijkheden van de jongeren, in te spelen op de beschermende en risicofactoren van de omgeving en daarbij rekening te houden met de context waar vanuit de jongerenwerker werkt, kan het jongerenwerk bijdragen aan een volgende stap in volwassen worden. Hiermee wordt voorkomen dat de beoogde opvoeding in het jongerenwerk mislukt omdat het de behoeften van jongeren of de praktische omstandigheden negeert. Immers: een 12-jarig meisje vraagt een andere pedagogische aanpak dan een groep 20-jarige jonge mannen. Ambulant werken op straat, heeft een andere pedagogische aanpak dan jongerenwerk in het jongerencentrum.

2.6.3 Waaruit bestaan de situationele factoren in het jongerenwerk?

In het Nederlandse jongerenwerk zijn tot nu toe zes situationele factoren geïdentificeerd: perspectief jongeren, leeftijd, subdoelgroepen jongeren, context waarin het jongerenwerk plaatsvindt, fase van het groepsproces en methodieken. Hieronder werken wij deze factoren nader uit:

- a) **Perspectief jongeren** is de eerste situationele factor die invloed heeft op de invulling van de pedagogische opdracht. De maatschappelijke opdracht van het jongerenwerk is het begeleiden van jongeren bij het volwassen worden in de samenleving. Het perspectief van jongeren ten opzichte van die samenleving is van invloed op de ontwikkelingsopgave van jongeren, de relatie met hun omgeving en de mogelijkheden van het jongerenwerk om jongeren op te voeden. Dit betekent dat perspectief jongeren ook van invloed is op de invulling van de pedagogische opdracht. Perspectief jongeren verwijst naar de houding van jongeren tegenover mainstream samenleving die wordt gevoed door jongerenculturen, identiteitsstrijd, maatschappelijke leefomstandigheden (armoede, racisme) en individuele mogelijkheden. Concreet onderscheiden we vijf perspectieven: niet mogen/niet kunnen, niet willen, grensoverschrijdend, gehoorzaam en democratisch.
- *Niet mogen/niet kunnen* – Het niet mogen, niet kunnen verwijst naar de groepen jongeren die opzettelijk worden uitgesloten of gediscrimineerd (Schuyt, 2006). Jongeren willen graag

participeren in de samenleving maar worden op meer of minder subtiele wijze naar de marge van de samenleving geschoven. De geschiedenis is vol van voorbeelden van opzettelijke discriminatie van groepen op basis van hun religie, ras, cultuur en seksuele voorkeur. Juist omdat de moderne samenleving – juist op grond van die historische ervaringen – een ideologie heeft opgebouwd van gelijke rechten en van democratische participatie van alle burgers, voelen jongeren haarfijn aan dat het niet helemaal juist is wanneer de structuren in de samenleving hen aan de kant zetten (Schuyt, 2006). Ze horen erbij, maar tegelijk horen ze er toch niet bij. Onder ‘Er niet bij kunnen horen’ verstaan we groepen jongeren die door discriminatie of beperkingen niet mee kunnen doen in de samenleving. Het er niet bij kunnen horen geeft dezelfde vervreemdende gevoelens als uitgesloten worden, waarbij de balans vaak overslaat naar het als schuldig aanwijzen van degenen die met onvermogen zijn behept: dikke bult, eigen schuld (Schuyt, 2006). De pedagogische opdracht richt zich op het aansluiting vinden bij die samenleving. In het concept gaat dat om inclusie, kritisch bewustzijn, erkenningswerk en verbindingswerk, in het klimaat om leeromgeving en ontwikkelwerk en in de relatie om positieve benadering, gezag en dialogiserend opvoeden.

- *Niet willen/afwijzend* – Niet willen/afwijzend verwijst naar jongeren die geen deel (meer) willen uitmaken van de samenleving. Dit kan zowel een reactie zijn op de eerder ervaren uitsluiting als positieve keuze voor een andere manier van leven (subcultureel). Zelfselectie en zelfuitsluiting, die frequent voorkomen, zijn vaak rechtstreekse gevolgen van ervaringen van afkeuring en eerdere uitsluiting van de kant van ouders, schoolleiders, politie en andere gezagsdragers (Schuyt, 2006). Bij een positieve keuze voor een andere manier van leven gaat het om een principiële afwijzing van (onderdelen van) mainstream normen en waarden. Dit gebeurt vooral bij adolescenten omdat zij bezig zijn met het ontwikkelen van een eigen identiteit. Subculturen worden vaak gekenmerkt door eigen kleding, symbolen, muziek, taalgebruik en politieke voorkeur. Straatcultuur is een bekende subcultuur onder jongeren. Andere hedendaagse subculturen zijn: religieuze jongeren (christelijk, moslim), spirituele jongeren, en klimaat activisten. Het afwijzen van de mainstream samenleving kan samengaan met hinderlijk en overlastgevend gedrag, maar hoeft niet. Er zijn ook subculturen die mainstream samenleving hedonisme, uitbuiting en asociaal-gedrag verwijten en zich juist meer correct gedragen naar de ander en de samenleving als geheel. Kenmerkend voor de invulling van de pedagogische opdracht bij dit perspectief is dat het zich richt op het gevraagd en ongevraagd aanwezig te zijn in leefwereld jongeren, aandacht geven, oprechte interesse tonen en actief suggesties, steun of ontwikkelmogelijkheden aan reiken aan jongeren en dat volhoudt zelfs als jongeren afwijzend reageren. In het pedagogisch concept staat centraal motiveren, erkenningswerk en verbindingswerk en het klimaat gaat het om ontwikkelwerk en in de relatie om positieve benadering en aansluiten.
- *Grensoverschrijdend* – verwijst naar (groepen) jongeren die grensoverschrijdend gedrag vertonen. Grensoverschrijdend houdt in dat het gedrag daadwerkelijk plaatsvindt en niet dat er sprake is van een dreiging of aanzet tot. Uitingen van grensoverschrijdend gedrag zijn: geweld tegen anderen, vernielingen, (winkel)diefstal, mishandeling, dealen in (soft)drugs, handel in gestolen goederen, het plegen van overvallen of aanslagen. In de literatuur wordt vaak onderscheid gemaakt tussen criminaliteit en extremisme en de aanpak daarvan. Hier doen wij dat niet omdat het – vanuit het perspectief van jongeren – gaat om gedrag dat vanuit mainstream-maatschappelijk en juridisch perspectief onacceptabel is en waarop (streng)

straffen bestaan. Grensoverschrijdend omvat daarom zowel criminaliteit als extremisme. Kenmerkend voor de invulling van de pedagogische opdracht bij dit perspectief is dat de jongerenwerker bepalend is in de interacties met en tussen de jongere(n), dit om grensoverschrijdend gedrag en dus onveiligheid te voorkomen. In het concept staat centraal democratische vorming en motivatie, in het klimaat gaat het om veiligheid, positieve groepsdynamiek en heldere structuur en in de relatie om hiërarchisch maar gelijkwaardig, aansluiten, dialogiserend opvoeden en positieve benadering.

- *Gehoorzaam* – verwijst naar (groepen) jongeren die serviel en volgzzaam zijn en vanzelfsprekend gezag aanvaarden van anderen zoals dominante jongeren in de groep, volwassenen, instanties en autoriteiten. Gehoorzaamheid en de bijbehorende zelfbeheersing zijn eigenschappen die kinderen zich van jongs af aan moet eigen maken, oefenen en trainen. Het helpt bijvoorbeeld bij de acceptatie dat niet alles kan, het aanvoelen en afstemmen op grenzen van anderen en het leren omgaan met beperkingen en tegenslag, wat iedereen in hun leven tegenkomt (RaiseUp, z.j.). Gehoorzaamheid is van belang voor democratische samenleving waarin mensen zich aan democratisch overeengekomen regels houden, maar tevens problematisch omdat deze jongeren vaak zelfstandigheid ontberen, niet goed weten wie zij zelf zijn en hoe zij zich (willen) verhouden tot de ander, niet goed voor zichzelf kunnen opkomen (en daarmee kwetsbaar zijn voor uitbuiting en misbruik). De invulling van de pedagogische opdracht bij dit perspectief is erop gericht dat het jongere(n) actief uitnodigt, motiveert, stimuleert en uitdaagt om zichzelf te zijn, eigen afwegingen en keuzen te maken, zichzelf te laten zijn en zich uit te spreken.
- *Democratisch* – verwijst naar jongeren die de democratie als samenlevingsvorm voor onze samenleving - die van oudsher is gekenmerkt door een grote mate van diversiteit - omarmen en uitdragen. Democratie is niet alleen een politiek systeem, maar verwijst ook naar een type persoon en een manier van samenleven. Deze *way of life* wordt onder meer gekenmerkt door de bereidheid democratisch gezag te aanvaarden, door sociale rechtvaardigheid, het vermogen zich te verplaatsen in de positie van anderen, de erkenning dat mensen het recht hebben om van elkaar te verschillen, de bereidheid om anderen in hun waarde te laten, niet te discrimineren en door de wil om conflicten langs vreedzame weg op te lossen (Van Lieshout, Van Der Meij & De Pree, 2007). Kenmerkend voor de invulling van de pedagogische opdracht bij dit perspectief is dat jongeren in *the lead* zijn en het jongerenwerk hen alleen waar nodig ondersteunt. In het concept staat daarom centraal democratische vorming, kritisch bewustzijn en zelforganisatie, in het klimaat leeromgeving en heldere structuur, en in de relatie positieve benadering, gezag, dialogiserend opvoeden en structuur bieden.

b) Leeftijd is tweede factor die invloed heeft op de invulling van de pedagogische opdracht.

Naarmate jongeren ouder zijn, zijn zij meer volwassen en heeft de begeleiding en dus ook de opvoeding in het jongerenwerk een ander karakter. In de uitvoering van het jongerenwerk worden er globaal drie leeftijdsgroepen onderscheiden: 10-13; 14-17 en 18-23/27. Hieronder beschrijven wij de ontwikkelingstaken naar leeftijd en wat dat vraagt van de pedagogische opdracht.

- *Van 10 tot 13 (puberteit)* - De psychische puberteit is de fase waarin het kind zich geestelijk zelfstandig gaat instellen op de vragen van het leven van de mens in de wereld en zich los begint te maken van een volledige binding aan de ouders (Burggraaf, 1984). Het vergroten van de zelfstandigheid t.o.v. ouders/opvoeders krijgt vorm in privacy, het ontwikkelen van een eigen

mening, het leren nemen van verantwoordelijkheid (bv uitvoeren kleine taakjes thuis, bv verzorgen huisdieren), het herkennen en benoemen van eigen gevoelens en het opmerken, beheersen en bijsturen van risicovolle impulsen. Deelname aan het onderwijs bestaat uit: luisteren, in groepsverband functioneren; concentreren op taken en het eigen maken van schoolse vaardigheden (lezen, schrijven, rekenen) (Spanjaard & Slot, 2015). Relationeel gaat het om het aanknopen en onderhouden van wederkerige vriendschappen met leeftijdsgenoten, je kunnen verplaatsen in anderen: je inleven in situaties die je niet zelf meemaakt, de bedoelingen en belangen kunnen inschatten van andere kinderen en van volwassenen, rekening houden met wensen/belangen van anderen, het geven en nemen in spel, eenvoudige conflicten oplossen, laten merken dat je de ander aardig vindt (Spanjaard & Slot, 2015). Maatschappelijke participatie bestaat uit het gebruiken van basale infrastructuren: vervoer, geld, vrije tijd, digitale apparaten en de digitale wereld (internet en sociale media). Tenslotte leren jongeren in deze levensfase zelfstandig omgaan met fysieke gevaren (verkeer, vuur/hitte, water, elektriciteit, anderen die je grenzen overschrijden of je iets willen aandoen) (Spanjaard & Slot, 2015). Omdat deze leeftijd bezig is met het verwerven van meer zelfstandigheid maar dit nog niet heeft, ligt in de pedagogische opdracht de nadruk op het vormen van democratische en relationele vaardigheden. In het concept gaat het om democratische vorming en inclusie, in het klimaat om veiligheid, positieve groepsdynamiek en leeromgeving en bij relatie om positieve benadering, hiërarchisch maar gelijkwaardige relatie en dialogiserend opvoeden. Voor het overige hangt het af van het perspectief van jongeren en de keuze voor methodieken.

- *Van 14 tot 17 (vroeg adolescentie)* – De vroeg adolescentie is de levensfase waarin het ontwikkelen van een eigen identiteit centraal staat. Hiervoor is het belangrijk dat jongeren continu kunnen communiceren met leeftijdsgenoten om erbij te horen; en informatie zoeken over, en bevestiging vinden van aspecten van hun identiteit via vrienden, idolen of helden in hun leefwereld (Valkenburg & Piotrowski, 2017). Zij worden minder afhankelijk van ouders en opvoeders en zijn bezig met het bepalen van een eigen plaats binnen de veranderende relaties in het gezin en de familie. Onderwijs of werk zijn gericht op het opdoen van kennis en vaardigheden om later een beroep te kunnen uit oefenen (Spanjaard & Slot, 2015). De vrije tijd is belangrijk als experimenteer en leeromgeving omdat daar geen verplichtingen zijn. In deze fase leren jongeren zorgdragen voor eigen kamer en spullen, zorgen voor goede voeding en een goede lichamelijke conditie, een uiterlijk waar je je prettig bij voelt, omgaan met je huisgenoten, accepteren dat er instanties en personen boven je gesteld zijn, binnen geldende regels en codes opkomen voor eigen belang en het inschatten en vermijden van risico's (Spanjaard & Slot, 2015). Omdat deze leeftijdsgroep vooral bezig is met het vormen van de eigen identiteit, ligt in de pedagogische opdracht de nadruk op het faciliteren van persoonlijke ontwikkeling. In het concept gaat het om inclusie, motiveren, kritisch bewustzijn en erkenningswerk, in het pedagogisch klimaat om veiligheid en positieve groepsdynamiek en leeromgeving en bij relatie om positieve benadering, aansluiten, gezag en dialogiserend opvoeden. Voor het overige hangt het af van het perspectief van jongeren en de keuze voor methodieken.
- *Van 18 tot 23/27 (late adolescentie)* – De late adolescentie is de fase waarin bij jongeren hun gevoel van autonomie en controle toeneemt en hun voorkeuren meer volwassen worden. Ze zijn minder bezig met zo veel mogelijk vrienden verzamelen maar met het uitdiepen van vriendschappen en het aangaan van (seksuele) relaties (Valkenburg & Piotrowski, 2017). Jongeren leren de weg kennen, voor zichzelf opkomen ten aanzien van instanties en zich te

verhouden tot regels waarmee je als meerderjarige mee te maken hebt. De opleiding wordt afgerond met een diploma/arbeidskwalificatie en een baan gezocht om zelfstandig te zorgen voor voldoende financiële middelen (Spanjaard & Slot, 2015). Jongeren gaan op zoek en zorgdragen voor een plek waar zij goed kunnen wonen. Vanuit zelfstandigheid wordt het contact met ouders en andere familieleden opnieuw vormgegeven (Spanjaard & Slot, 2015). De late adolescentie is de levensfase waarin jongeren minder van het jongerenwerk gebruik gaan maken. Jongeren van deze leeftijdsgroep die nog wel actief zijn in het jongerenwerk, hebben of een peer-rol, zijn actief als vrijwilliger of ervaren problemen met het volwassen worden in de samenleving. Het 18+ zijn maakt dat in de invulling van de pedagogische opdracht, het zelfstandig zijn van jongeren het uitgangspunt vormt. In het concept is dat terug te zijn in zelfregie en motiveren, in het klimaat in leeromgeving en heldere structuur en in de relatie in het werken vanuit gezag en dialogiserend opvoeden. Voor het overige hangt het af van het perspectief van jongeren, de mate van problematiek (subdoelgroep) en de keuze voor methodieken.

- c) **Subdoelgroepen** jongeren is de derde situationele factor die invloed heeft op de invulling van de pedagogische opdracht. Doelgroep van het jongerenwerk zijn primair jongeren in kwetsbare situaties en jongeren met meervoudige problematiek. De eventuele aanwezigheid van kwetsbaarheid en problematiek kan van invloed zijn op de ontwikkelingsmogelijkheden van en voor jongeren. Met de pedagogische opdracht afstemmen op de aanwezigheid van kwetsbaarheid en problematiek is nodig om bij te kunnen dragen aan het opvoeden van jongeren tot volwassenen die deel zijn van de samenleving. Binnen het professionele jongerenwerk worden drie subdoelgroepen onderscheiden: jongeren met wie het goed gaat, jongeren met dreigende, beginnende of lichte problematiek en jongeren met zware problematiek. Hieronder lichten wij de drie subdoelgroepen toe.
- *Jongeren met wie het goed gaat* - hebben een stabiele thuissituatie en een goede binding met hun ouders. Zij volgen een opleiding die een oriëntatie op de toekomst en een startkwalificatie biedt waarmee zij toegang krijgen tot de arbeidsmarkt en kunnen leren voor een beroep dat hen interessant lijkt. Zij beschikken over zinvolle vrije tijdsbesteding (zoals sporten, muziek maken en scouting) en ze hebben een vriendengroep waarmee zij plezier maken en zaken bespreken die voor hen belangrijk zijn. Het lukt deze jongeren om problemen in de meeste situaties op te lossen samen met hun ouders, leerkrachten, of hun vrienden. Bij grote problemen zoeken ze professionele ondersteuning. Jongerenwerkers zetten zich in beperkte mate in voor deze doelgroep. Als deze groep iets wil, dan ondersteunen jongerenwerkers de jongeren zodanig dat zij de activiteit zelf kunnen realiseren. Daarnaast geven jongerenwerkers deze groep jongeren informatie en advies, signaleren zij lacunes en leiden zij toe naar activiteiten (Koops e.a., 2013; Metz, 2011; Nijland, Boomkens & Metz, 2016; Sonneveld & Metz, 2015). De invulling van de pedagogische opdracht is afhankelijk van de ingezette methodiek: Youth Organizing of Informatie & Advies.
 - *Jongeren met dreigende, beginnende of lichte problematiek* – hebben door de omgeving waarin zij opgroeien, hun beperkingen, of gedrag een hoger risico om thuis, op school, op hun werk of in hun vrije tijd in de problemen te komen (Ginkel, Veenbaas & Noorda, 2006). Vooral jongeren met een migratieachtergrond, jongeren in grote gezinnen, jongeren in eenoudergezinnen en jongeren met ouders in de bijstand hebben een verhoogd risico op armoede. Vaak groeien zij op

in buurten waarin mensen met eenzelfde achtergrond wonen waardoor ook hun sociale netwerken eenzijdig zijn samengesteld (Abdallah e.a., 2016). Daarnaast kan het gaan om jongeren die door beperkingen (chronisch, lichamelijk, verstandelijk, psychosociaal, psychiatrisch) de meerderheid niet bij kunnen houden. Jongeren met beperkingen kunnen vaak moeilijker aansluiting vinden en ze worden sneller slachtoffer van pesten. Jongeren met een licht verstandelijke beperking zijn extra kwetsbaar omdat hun beperking voor de buitenwereld niet direct zichtbaar is (Sonneveld & Metz, 2015). De invulling van de pedagogische opdracht is sterk afhankelijk van de persoonlijke ontwikkeldoelen en het perspectief van de (groepen) jongeren.

- *Jongeren met meervoudige of zware problematiek* – hebben te maken met slechte huisvesting, slechte psychische en lichamelijke gezondheid, slechte financiële positie, (veelvuldig) in aanraking met politie en justitie, slechte scholing (geen startkwalificatie), schooluitval, geen of zwaar werk, overlastgevend gedrag, verslavingsproblematiek, zorgelijke gezinssituatie, slechte relatie. Het jongerenwerk voor deze subdoelgroep is er op gericht dat jongeren een toekomstperspectief ontwikkelen, een positieve (vrije) tijdsbesteding vinden, stabiliseren en dat jongeren indien nodig passende hulp vinden (Abdallah e.a., 2016; Koops e.a., 2013; Koops e.a., 2014). In het pedagogisch concept staat dan centraal inclusie, motiveren, erkenningswerk, verbindingswerk; in het pedagogisch klimaat veiligheid, positieve groepsdynamiek en ontwikkelwerk en in de relatie positieve benadering, aansluiten, hiërarchisch en gelijkwaardig en structuur bieden.

d) Groepsdynamiek is de vierde situationele factor. Het jongerenwerk wordt zowel groepsgericht als individueel uitgevoerd. Bij groepsgericht jongerenwerk is de fase van het groepsproces van invloed op hoe de groep en de aanwezige jongeren kunnen worden beïnvloed. Tuckman en Jensen (1977) beschrijven het proces van groepsvorming aan de hand van vijf fasen: beginfase, conflictfase, normerende fase, productieve fase en afscheidsfase. De pedagogische opdracht afstemmen op de fasen van het groepsproces is nodig om bij te kunnen dragen aan het opvoeden van jongeren tot volwassenen die deel zijn van de samenleving. Hieronder worden de vijf fasen van het groepsproces toegelicht.

- *Beginfase* - Tijdens deze eerste fase leren groepsleden elkaar, de context waarin zij zich bevinden, en hun gezamenlijke taak kennen (Tuckman & Jensen, 1977). Onafhankelijk van welk pedagogisch concept centraal staat, ligt in deze fase bij de invulling van de pedagogische opdracht bij het klimaat de nadruk op veiligheid, positieve groepsdynamiek en heldere structuur en bij de pedagogische relatie op positieve benadering, aansluiten, gezag en structuur bieden. Dit om jongeren elkaar, de context en het jongerenwerk moeten leren voordat zij productief kunnen worden.
- *Conflictfase* - Spanningen en conflicten ontstaan doordat opvattingen van groepsleden met elkaar botsen of er weerstand ontstaat tegen de methodiek waarmee het jongerenwerk hen benadert, of tegen de groepstaak zelf. Door een teveel aan conflicten kan een groep voortijdig uiteenvallen (in subgroepen of in een hoofdgroep met enkele outsiders). Maar als de groepsleden erin slagen het aantal conflicten te beperken, groeit er een samenhangende, samenwerkende groep (Tuckman & Jensen, 1977; Gieles 1997a In: Van Engelen, 2014). In de pedagogische opdracht ligt in deze fase de nadruk op het borgen van de veiligheid (klimaat) en het goed (leren) conflicten oplossen. Hoe het jongerenwerk dit doet, is afhankelijk van het type

- jongeren dat participeert in de groep, de (ontwikkel)doelen van de jongeren en de inzet van methodieken.
- *Normerende fase* - In deze fase groeien leden weer meer naar elkaar toe en worden structuur en cultuur van de groep duidelijker. In dit stadium neemt de structuur van de groep een vastere vorm aan zoals: omvang, groepsrollen, omgangsvormen en hiërarchie (Tuckman & Jensen, 1977). Voor adolescenten (jongeren in de leeftijd van 14-17 jaar) geldt dat het conformeren aan de groepsnormen een opvallend kenmerk is binnen het groepsproces (Argyle in: Douglas, 1976 p. 44). In deze fase is het belangrijk dat de groep de structuur en cultuur krijgt die past bij het perspectief, capaciteiten, (ontwikkel)doelen van de jongeren en de gekozen aanpak (keuze voor methodieken). Hoe dit invulling krijgt in de pedagogische opdracht is dus afhankelijk van de andere situationele factoren.
 - *Productieve fase* - In deze fase ligt de focus op uitvoering, productiviteit en prestatie. De groep probeert zelfstandig de doelen te bereiken die in de groep collectief zijn gesteld. (Tuckman & Jensen, 1977). Veel groepen jongeren in het jongerenwerk bereiken dit stadium niet (Johnson & Johnson, 2006), dit omdat groepen voor die tijd uiteen zijn gevallen, jongeren niet toe zijn aan deze mate van zelfstandigheid of omdat relationele of pro-sociale vaardigheden ontbreken. Als de groep deze fase wel bereikt is het van belang dat de pedagogische opdracht het zelfstandig functioneren van de groep faciliteert. In het concept staat dan centraal democratische vorming en zelfregie, in het klimaat op veiligheid, heldere structuur en leeromgeving en in de relatie op gezag, dialogiserend opvoeden en structuur bieden.
 - *Afscheidsfase* - In dit stadium neemt de geldigheid van de rolverdeling en hiërarchie af en de groepsleden worden minder afhankelijk van elkaar. De groep valt uiteen doordat de groepsleden zich terugtrekken (Tuckman & Jensen, 1977). Ook komt het voor dat van samenstelling wisselen (Douglas, 1976). In deze fase ligt de nadruk van de pedagogische opdracht op het vervolg: aansluiten bij behoeften van individuele jongeren of het faciliteren van de beginfase van een nieuwe groep.
- e) Context** waarbinnen jongerenwerk plaatsvindt is de vijfde situationele factor die invloed heeft op de Pedagogische Opdracht. Professioneel jongerenwerk wordt uitgevoerd in verschillende omgevingen. De omgeving waarbinnen het jongerenwerk wordt uitgevoerd bepaalt wat de mogelijkheden van het jongerenwerk zijn om zich tot jongeren te verhouden en de ontwikkeling van jongeren te beïnvloeden. Vier verschillende contexten kunnen worden onderscheiden: jongerenwerk in de publieke ruimte (straat); jongerenwerk in eigen ruimtes (jongerencentrum; buurthuizen); jongerenwerk online en jongerenwerk te gast (thuis, op school, coffeeshop). Hieronder belichten we per type context wat het kenmerkt en wat het betekent voor de invulling van de pedagogische opdracht.
- *Straat/publieke ruimte* – Werken in de publieke ruimte betekent dat jongerenwerkers – samen met de andere aanwezigen en binnen wettelijke kaders – gebruik kunnen maken van aanwezige mogelijkheden en invulling kunnen geven aan wat er gebeurt (zie Sprinkhuizen & Scholte, 2017). Het vraagt dit enerzijds flexibiliteit en dienstbaarheid en anderzijds een flinke dosis zelfdiscipline om met die ruimte om te kunnen gaan (Schellekens, 1998; Verhagen, 2008). Ook is het spannend om in onzekere omstandigheden te werken, wat inherent is aan het werken in de publieke ruimte (Ewen, 1975; Goetschius & Tash, 1967; Krueger, 2000). In de uitvoering van het jongerenwerk betekent dit dat jongerenwerker en jongeren gelijkwaardig zijn en de

jongerenwerker niet kan sturen op het klimaat. In het pedagogisch concept ligt daarom de nadruk op zelfregie, gezag en motiveren wat uitwerkt in de pedagogische relatie met positieve benadering, aansluiten en gezag.

- *Eigen accommodatie* - Accommodatiegebonden werken houdt in dat jongerenwerkers werkzaam zijn in eigen accommodaties zoals een jongerencentrum of buurthuis. Van jongerenwerkers vraagt dit dat zij aandacht hebben voor het zo organiseren van de accommodatie dat die is afgestemd op de beoogde doelgroepen en de beoogde interacties of activiteiten. Het werken vanuit een eigen accommodatie biedt veel mogelijkheden om te sturen met de invulling van de pedagogische opdracht. Dit hoeft ook niet voor alle (groepen) jongeren en activiteiten hetzelfde te zijn. Tegelijkertijd vraagt dit van jongerenwerkers dat zij een positief pedagogisch klimaat en de beoogde praktische ontwikkelmogelijkheden (ontwikkelwerk) kunnen garanderen.
 - *Online* - De online leefwereld heeft een bijzondere aantrekkingskracht voor jongeren (Valkenburg & Piotrowski, 2017). Kenmerkend voor de online leefwereld is dat het jongeren in staat stelt om zelf te bepalen wat, met wie, wanneer en hoe ze communiceren. Ook biedt het mogelijkheden om vriendschappen te ontwikkelen en ruimte om te experimenteren met zelfpresentatie en zelfonthulling (Valkenburg, 2017). Er is ook een negatieve kant: cyberbullying, wraakporno, sexting, en verslaving (Valkenburg & Piotrowski, 2017). Onderzoek is nodig om te achterhalen hoe het jongerenwerk kan aansluiten op de specifieke ontwikkelingsmogelijkheden van de online leefwereld (Metz, Manders & Todorovic, 2019). Omdat jongeren online zelf kunnen bepalen met wie en hoe zij communiceren en de online leefwereld gebruiken als omgeving om te experimenteren is het vermoeden dat als concept zelfregie, inclusie en democratische vorming van belang zijn en het vervolgens afhankelijk is van de aard van de online omgeving en het online contact of en hoe dit kan worden vertaald in een bijpassend pedagogisch klimaat en pedagogische relatie.
 - *Te gast* – Dit houdt in dat het jongerenwerk plaatsvindt in de omgeving van anderen, zoals bij mensen thuis, op school of in een coffeeshop. Voor de pedagogische opdracht betekent dit dat het jongerenwerk zich moet aanpassen aan de normen en waarden, regels en mogelijkheden van die omgeving. De jongerenwerker heeft weinig invloed op het geldende pedagogisch concept en klimaat. Het vraagt om met respect invoegen in de leefwereld en vooral te werken vanuit de pedagogische relatie (Metz & Verharen, 2019). Met het moeten aanpassen onderscheidt Te gast zijn zich van werken in de publieke ruimte, waar betrokkenen dezelfde zeggenschap hebben en zich gelijkwaardig tot elkaar verhouden.
- f) **Methodieken Jongerenwerk** – Tot slot zijn methodieken een situationele factor die ook invloed heeft op de invulling van de Pedagogische Opdracht. Een methodiek is 'een geheel van een mens- en maatschappij visie, vooropgestelde doelstellingen die worden nagestreefd door het handelen, de methode van handelen en bij voorkeur een verklarende theorie die verklaart waarom het handelen tot bepaalde resultaten leidt (Hermans, 2014, p41). De invulling van de pedagogische opdracht verschilt per methodiek. Alleen wanneer de pedagogische opdracht aansluit bij de vooropgestelde doelstellingen en methode van handelen en in lijn is met de verklarende theorie kan het jongerenwerk bijdragen aan het opvoeden van jongeren tot volwassenen die deel zijn van de samenleving. Hier beschrijven we kort de kern van de tien

- bekende en beschreven generieke en specifieke methodieken die in het jongerenwerk worden ingezet en wat belangrijke aandachtspunten zijn in de invulling van de pedagogische opdracht.
- *Groepswork* - is een generieke methodiek die ingezet wordt om interacties en processen binnen een groep te beïnvloeden met de bedoeling bij te dragen aan de ontwikkeling van zowel de groep als geheel als van de individuele leden van de groep (Rumping e.a., 2017). Voor invulling van de pedagogische opdracht, zie groepsdynamiek.
 - *Individuele Begeleiding* - is een specifieke methodiek waarbij vanuit een (bestaande) betekenisrelatie jongeren individueel worden gemotiveerd tot positieve gedragsverandering en het versterken en benutten van hun (verborgen) talenten en kwaliteiten (Bakker, 2011, p. 4) Kenmerkend voor de pedagogische opdracht van deze methodiek is dat de 1-op-1 relatie waarin de jongerenwerker zich boven de jongere plaatst (hiërarchisch en gelijkwaardig). Om wel aan te sluiten bij de leefwereld van jongeren, zijn vervolgens aansluiten en informele omgangsvormen van belang.
 - *Ambulant Jongerenwerk* - Kenmerkend voor Ambulant Jongerenwerk is dat jongerenwerkers jongeren opzoeken in die omgevingen waarin zij hun vrije tijd doorbrengen (Goetschius & Tash, 1967; Schellekens, 1998; Veenbaas, Noorda, & Ambaum, 2011; Whelan, 2010). Vanuit de leefwereld van de jongeren, gaan de Ambulant Jongerenwerkers onderzoeken welke 'mogelijkheden er zijn om jongeren te "activeren" en aan de andere kant bezien of er obstakels zijn voor jongeren in hun persoonlijke omstandigheden die door middel van "hulpverlening" weggewerkt kunnen worden' (Schellekens, 1998, p. 17). Voor invulling van de pedagogische opdracht, zie jongerenwerk op straat.
 - *De Inloop* - is een specifieke methodiek die jongeren een laagdrempelige omgeving biedt waar ze vrienden ontmoeten, nieuwe mensen leren kennen en nieuwe vaardigheden kunnen leren, ofwel leefwereldverbreding (Coussée, 2006). Voor jongerenwerkers is De Inloop een plek waar ze een betekenisrelatie kunnen opbouwen met jongeren. Vanuit deze relaties kunnen ze jongeren aansporen tot empowerment en participatie (Noorda, 2006). Een inloop wordt ingezet omdat een eigen motivatie van jongeren ontbreekt en een betekenisrelatie nog moet worden opgebouwd. In de pedagogische opdracht van De Inloop ligt daarom de nadruk op een positief pedagogisch klimaat: veiligheid, positieve groepsdynamiek en heldere structuur en staat in het pedagogisch concept inclusie en motiveren centraal.
 - *Informatie & Advies* - is een specifieke methodiek binnen het jongerenwerk dat een integraal onderdeel vormt van het dagelijkse contact tussen jongeren en jongerenwerkers. Het omvat alle onderwerpen die jongeren aangaan en interesseren en heeft de vorm van verschillende activiteiten: informele gesprekjes, folders, social media, websites, voorlichting, film, thema-avonden, peer-counseling, theater en doorverwijzen. Inzet van Informatie & Advies is dat jongeren toegang krijgen tot alle informatie die voor hen van belang is en het vermogen ontwikkelen om die informatie te analyseren en te gebruiken (Schaap e.a., 2017). Deze methodiek heeft vergelijkbare aandachtspunten als Individuele Begeleiding: de jongerenwerker plaatst zich boven de jongere (hierarchisch en gelijkwaardig). Om wel aan te sluiten bij de leefwereld van jongeren, zijn vervolgens aansluiten en informele omgangsvormen van belang.
 - *Talentgericht werken* - is een specifieke methodiek van het jongerenwerk dat zich richt op het ontdekken en ontwikkelen van interesses en kwaliteiten van maatschappelijk kwetsbare jongeren en het creëren van erkenning van en ruimte voor hun kwaliteiten in de samenleving om zo bij te dragen aan de persoonlijke ontwikkeling en de participatie van jongeren in

kwetsbare situaties (Abdallah, Kooijmans & Sonneveld, 2016). Motiveren, erkenningswerk en verbindingswerk vormen het pedagogisch concept van talentgericht werken, dat uitvoering krijgt in een bijpassend klimaat en relatie.

- *Meidenwerk* - is een sekse-specifieke methodiek van het jongerenwerk die zich richt op begeleiden en ondersteunen van meisjes en jonge vrouwen bij hun identiteitsontwikkeling, zodat zij als volwassenen zelf vorm kunnen geven aan hun leven als deels van de samenleving (De Boer & Metz, 2012). Op het moment dat de ontwikkelingsvraag of kwetsbaarheid voortvloeit uit het vrouw-zijn als sociale categorie (anders-zijn dan jongens) is het zinvol om te participeren in meidenwerk. Belangrijke aandachtspunten in de pedagogische opdracht van het meidenwerk zijn in het concept zelfregie en kritisch bewustzijn en in het klimaat veiligheid. Zonder veiligheid worden meiden niet bereikt (Boomkens e.a. 2018).
- *Peer-to-Peer* - is een specifieke methodiek van het jongerenwerk waarbij jongerenwerkers de interacties tussen peers faciliteren en stimuleren. Peers zijn jongeren die eigenschappen, ervaringen of vriendengroepen delen. Interacties tussen peers leveren een positieve bijdrage aan de ontwikkeling van jongeren. Het gaat hier niet alleen om georganiseerde en geprogrammeerde peer-to-peer projecten maar ook om situaties waarbij peers niet bewust betrokken zijn bij de begeleiding van jongeren (Manders, Metz & Sonneveld, 2017). Van de invulling van de pedagogische opdracht vraagt dit dat de peer-rol van jongeren wordt bewaakt en er in het klimaat de positieve groepsdynamiek wordt geborgd.
- *Youth Organizing* - is een specifieke methodiek van het jongerenwerk dat jongeren uitnodigt, activeert, motiveert en ondersteunt om zelfstandig initiatieven te nemen, vorm te geven, uit te voeren en te onderhouden. Hierbij gaat het erom dat jongeren de aanzet doen, regie hebben over en verantwoordelijkheid dragen voor, en ten slotte zorgen voor de praktische realisatie ervan met als doel het versterken van het zelforganiserend vermogen van jongeren (Awad, Koops, Metz & Sonneveld, 2017). Van de pedagogische opdracht vraagt dit dat jongeren daadwerkelijk de lead hebben in de uitvoering van het jongerenwerk. In het concept zijn bijvoorbeeld kritisch bewustzijn en zelforganisatie van groot belang.

3. Pedagogische opdracht als onderdeel van het methodisch werken

Door methodisch te werken borgen jongerenwerkers de kwaliteit van hun beroepsuitoefening. In dit hoofdstuk werken we uit hoe de pedagogische opdracht een onderdeel vormt van het methodisch werken.

3.1 Methodisch werken

Het jongerenwerk wordt uitgevoerd door professionele jongerenwerkers. Jongerenwerkers hebben - net als andere sociaal werkers - de gezamenlijke verantwoordelijkheid om als professional invulling te geven aan hun opdracht conform hun beroep in afstemming met de behoeften van de doelgroep, de behoeften van de samenleving en het overheidsbeleid, lokaal en nationaal. Door methodisch te werken zorgen jongerenwerkers er voor dat zij deskundig handelen op basis van de actuele kennis van hun beroep (Metz & Sonneveld, 2018).

De term methode komt van het Griekse "methodos" (de manier) en wordt over het algemeen gedefinieerd als de planmatige benadering om een specifiek doel te bereiken. Methodisch werken houdt in dat sociaal werk professionals doelgericht, systematisch (weloverwogen en welbewust) en tegelijk ook ethisch en maatschappelijk verantwoord handelen (Landelijk Opleidingsprofiel CMV, 2009). Een specifieke manier van handelen gebaseerd op een combinatie van intuïtie, kennis, ervaring en opleiding behoort volgens nagenoeg alle professionaliseringstheorieën tot de kern van een professie of beroep (Metz & Verharen, te verschijnen; Sprinkhuizen & Scholte, 2016).

Jongerenwerkers hebben een eigen manier van werken die hoort bij het beroep van de jongerenwerker. Het jongerenwerk richt zich op een doelgroep die zich bevindt in de overgang van kind zijn naar volwassenheid. Hoe beter jongeren zich in deze periode weten te ontwikkelen, des te minder dat zij later als volwassenen een beroep hoeven te doen op steunstructuren. Van het methodisch werken in het jongerenwerk vraagt dit dat het moet kunnen inspelen op de (nieuwe) vragen en ontwikkelingsbehoeften van jongeren en de samenleving en bijdraagt aan de opvoeding van jongeren.

3.2 Pedagogisch als karakteristiek

Wat kenmerkend is voor het methodisch werken in het jongerenwerk kan worden beschreven aan de hand van zes karakteristieken. De kenmerken gelden voor het gehele jongerenwerk, maar zijn niet uniek voor het jongerenwerk. Dat het methodisch handelen in contact met jongeren en omgeving altijd *pedagogisch* is, is één van deze zes karakteristieken. Dit omdat het jongerenwerk zich bezighoudt met een doelgroep die (nog) niet volwassen is en hen begeleidt bij het volwassen worden in de samenleving, zie ook hoofdstuk 1 *De pedagogisch opdracht van het jongerenwerk*.

De andere vijf kenmerken van methodisch werken in het jongerenwerk zijn: een *open benaderingswijze*, *programmeren*, *methodieken* als kennisbasis, *methodische uitgangspunten* en *multi-methodisch* handelen in contact met jongeren en omgeving. (1) Een open benaderingswijze houdt in dat het precieze doel en bijbehorende methodieken die je gaat inzetten afhankelijk zijn van de situatie, wensen en mogelijkheden van de betrokkenen aanwezig op dat moment (Donkers, 2012; Spierts, 2014) en dat

jongerenwerkers doelgericht, proces matig en moreel handelen in interactie met jongeren en de omgeving (Donkers, 2012). (2) Met programmeren, de grondstructuur van het methodisch werken, geven jongerenwerkers invulling aan de open benaderingswijze. Programmeren is het doorlopen van een cyclische proces van oriënteren, ontwerpen, organiseren, uitvoeren en evalueren en richt zich op micro-, meso- en macroniveau (Van Haaster, 2008:30). (3) De kennisbasis van het methodisch werken in het jongerenwerk heeft de vorm van methodieken. Onder methodiek wordt verstaan: 'Het geheel van een mens- en maatschappijvisie, naar vooropgestelde doelstellingen die worden nagestreefd door het handelen, de methode van handelen en bij voorkeur een verklarende theorie die verklaart waarom bepaalde acties tot bepaalde resultaten leiden' (Hermans, 2014, pag. 41). Een methodiek is van toepassing voor een diversiteit aan situaties en contexten. (4) Iedere methodiek kent een eigen set van methodische uitgangspunten. Methodische uitgangspunten zijn uitgangspunten die ten grondslag liggen aan het methodisch handelen van jongerenwerkers in contact met jongeren en de omgeving. Methodische uitgangspunten geven richting (houvast) aan het handelen in contact met jongeren (en hun omgeving). Vervolgens is het aan de jongerenwerker op welke wijze degene in lijn met haar of zijn persoonlijkheid in een specifieke situatie invulling geeft aan het handelen (Metz, 2016; Metz & Sonneveld, 2012). (5) In contact met jongeren handelen jongerenwerkers multi-methodisch, het toepassen van verschillende generieke en specifieke methodieken. De keuze voor het gebruik van een bepaalde methodiek of een combinatie van methodieken wordt gemaakt door de jongerenwerker en is afhankelijk van de concrete situatie, de specifieke vraag van een (groep) jongere(n) op dat moment en de opdracht van de gemeente aan het jongerenwerk. Meer over de eigenheid en karakteristieken van het methodisch werken van jongerenwerkers kun je lezen in (3. Karakteristieken methodisch werken in het jongerenwerk in: Metz & Sonneveld, 2018).

3.3 Pedagogische opdracht binnen de grondstructuur

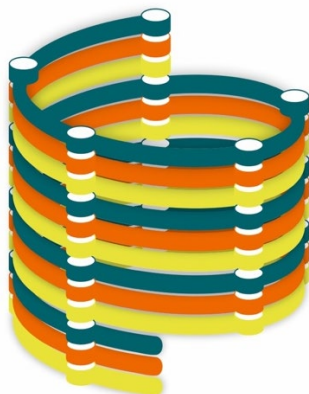
De systematiek die aan de basis ligt van het methodisch werken in het jongerenwerk, heet de grondstructuur. Programmeren is de grondstructuur van het methodisch werken in het jongerenwerk. De pedagogische opdracht van het jongerenwerk is onderdeel van de grondstructuur programmeren, net als de doelgroep, doelen, methodische uitgangspunten en randvoorwaarden. Hieronder leggen we uit wat programmeren is, en hoe de pedagogische opdracht daar onderdeel van is.

3.3.1 Programmeren

Het is voor het jongerenwerk noodzakelijk om in te kunnen spelen op wat er in de situatie aanwezig is aan ontwikkelingen, personen, waardenkaders, groepsdynamiek en omgevingsfactoren. Inzet van het programmeren is om vanuit verschillende perspectieven, belangen en behoeften op een systematische en doelgerichte manier in afstemming met de in de situatie aanwezige jongeren en omgeving te komen tot het uitvoeren van de beste aanpak (activiteit, project, begeleiding, praktische hulp). Programmeren doet dit door **vijf fasen in een cyclisch trialogisch proces op drie niveaus**.

De pedagogische opdracht van het jongerenwerk is onderdeel van de grondstructuur programmeren. Door in het doorlopen van de vijf fasen van programmeren op drie niveaus aandacht te hebben voor de pedagogische opdracht van het jongerenwerk wordt de aanpak van de opvoeding van jongeren in het jongerenwerk afgestemd op de doelen en doelgroep en de situationele factoren.

De **vijf fasen** van programmeren zijn: oriënteren, ontwerpen, organiseren, uitvoeren en evalueren (Van Haaster, 2008:30). De vijf fasen worden in een **cyclisch** proces doorlopen. Dit houdt in dat de vijf fasen elkaar in een vaste volgorde blijven opvolgen. De uitkomst van de ene fase vormt de input voor de volgende. Jongerenwerkers doorlopen het cyclisch proces van programmeren op **drie niveaus**: Niveau (1) Programma, is een verzameling van activiteiten die volgens een vooropgezet plan of ontwerp worden uitgevoerd om een vooraf bepaald doel te bereiken. Programmeren op het niveau van een programma maakt het mogelijk om systematisch te werken aan lange termijn doelen en daarbij gebruik te maken van professionele kennis. Niveau (2) Activiteit is een geplande bezigheid in een aansluitende tijdseenheid. Een activiteit is opgebouwd uit meerdere situaties. Het programmeren van activiteiten zorgt ervoor dat de lange termijn-doelen van het programma worden vertaald in concrete activiteiten en ontmoetingen waarin jongerenwerkers systematisch en doelgericht werken. Niveau (3) Situaties, zijn specifieke momenten in tijd en plaats. Bij het programmeren van situaties gaat het om handelen in *een specifieke situatie* in contact met jongeren en hun omgeving. Hierdoor is het mogelijk om het methodisch werken af te stemmen op de leefwereld van jongeren. Van jongerenwerkers vraagt dit een combinatie van routinematig handelen en kunnen improviseren. **Trialogisch** houdt in dat de drie cycli van programmeren elkaar wederzijds beïnvloeden. Dit betekent dat het programmeren van een programma (niveau 1) het kader vormt voor het programmeren van activiteiten (niveau 2 van het programmeren). Het programma en de activiteit vormen het kader voor het programmeren in situaties (niveau 3) waarin jongerenwerkers door situationeel handelen het methodisch werken afstemmen op de leefwereld van jongeren. Het *wederzijds* beïnvloeden betekent ook dat omgekeerd het programmeren van situaties (niveau 3) van invloed is op het programmeren van activiteiten (niveau 2) of van een programma (niveau 1). Het trialogische proces zorgt ervoor dat het jongerenwerk systematisch en met kennis onderbouwd werkt aan lange termijndoelen en haar aanpak afstemt op wat er op dat moment speelt in de leefwereld van jongeren. Meer over het programmeren als grondstructuur van het methodisch werken in het jongerenwerk kun je lezen in (**Hoofdstuk 4 Grondstructuur methodisch werken in jongerenwerk in Metz & Sonneveld 2018**). Figuur 2 geeft dit trialogisch proces op drie niveaus weer.

Figuur 2: Trialogisch proces van het programmeren

Hieronder werken we per fase van programmeren uit wat de fase betekent in het methodisch werken en vervolgens wat speciale aandachtspunten zijn voor het vormgeven van de pedagogische opdracht binnen het methodisch werken.

3.3.2 Oriënteren

Oriënteren is de fase van programmeren waarin informatie wordt verzameld over wat er speelt in de leefwereld van jongeren en de omgeving waarin het jongerenwerk het werk doet. Zowel de leefwereld van jongeren als de context van het jongerenwerk zijn permanent in beweging. Voortdurend oriënteren is nodig om de aansluiting op de ontwikkelingen in de leefwereld en de context van jongeren te houden. Alleen wanneer bekend is wat de eigenlijke vraag is en hoe de omstandigheden zijn kan de jongerenwerker aansluiten op de behoefte en in spelen op wat erin aanwezig is in de context aan ontwikkelingen, personen, waardenkaders, groepsdynamiek en omgevingsfactoren.

Vorm geven aan de pedagogische opdracht in de fase oriënteren bestaat uit het verzamelen van informatie over de situationele factoren. Dit om in het methodisch werken goed aan te kunnen sluiten op het specifieke perspectief en ontwikkelmogelijkheden van jongeren, de context waarin het jongerenwerk wordt uitgevoerd, de randvoorwaarden en de beoogde doelen. Voor de pedagogische opdracht is het belangrijk om informatie te verzamelen op de volgende gebieden: perspectief jongeren, leeftijd, subdoelgroepen jongeren, context waarin het jongerenwerk plaatsvindt, fase van het groepsproces en methodieken.

Aandachtspunten pedagogische opdracht oriënteren:

- Informatie verzamelen over het eigen jongerenwerk. Wat is het pedagogisch concept van de organisatie? Hoe zien het pedagogisch klimaat en de pedagogische relatie binnen het programma er tot dan toe uit? Immers, alleen een samenhangende pedagogische aanpak draagt bij aan de beoogde opvoeding van jongeren in het jongerenwerk.
- Hanteren meervoudig-perspectief met aandacht voor tegenstrijdigheden. Het is belangrijk om alert te zijn op eventuele verschillen in perspectief tussen (groepen) jongeren en tussen jongeren en hun opvoeders. Dit omdat jongeren individueel verschillen en omdat jongeren en

hun opvoeders verschillende belangen en ervaringen hebben. Bewustzijn van deze verschillen is nodig om in de volgende fase van programmeren een voor jongeren passend ontwerp te maken.

3.3.3 Ontwerpen

Ontwerpen is de fase van programmeren waarin op basis van professionele expertise een aanpak wordt ontworpen in aansluiting op de vragen en mogelijkheden van jongeren, de omgeving en de opdracht van de gemeente. Bij het doorlopen van de cyclus heeft het ontwerpen de vorm van het maken van een aanpak voor een bepaald ontwikkelingsvraagstuk. Met het ontwerp kunnen jongerenwerkers aansluiten op behoeften van jongeren, inspelen op wat er aanwezig is in de context aan ontwikkelingen, personen, waardenkaders, groepsdynamiek en omgevingsfactoren, doelen stellen en de beoogde aanpak baseren op beschikbare kennis over het jongerenwerk.

Vormgeven aan de pedagogische opdracht in de fase ontwerpen gebeurt door na het analyseren van de informatie die is verzameld in de fase van oriënteren, het identificeren van een aanleiding en het vaststellen van de doelen en doelgroep, het pedagogisch concept te bepalen en uit te werken in het pedagogisch klimaat en de pedagogische relatie. Samen met de aanleiding, doelen, doelgroep vormt de pedagogische opdracht het inhoudelijk kader dat wordt uitgewerkt in opties voor het handelen en randvoorwaarden voor de uitvoering. Het ontwerpen van de pedagogische opdracht krijgt dan ook vooral vorm op niveau 1: het programma. Jongerenwerkers maken een verantwoorde keuze voor een pedagogisch concept en werken dat uit in het pedagogisch klimaat en de pedagogische relatie.

Aandachtspunten pedagogische opdracht ontwerpen:

- Zorg ervoor dat het ontwerp een samenhangend geheel is waarin de pedagogische opdracht past bij de beoogde doelgroep en doelen van het jongerenwerk en aansluit op de situationele factoren. De valkuil is om geen pedagogische opdracht te formuleren of te kiezen voor wat populair is of de opdrachtgever belangrijk vindt. Later blijkt dan dat de doelen van het jongerenwerk niet worden gehaald omdat de pedagogische opdracht niet aansluit bij het perspectief en mogelijkheden van jongeren of omdat het vereiste pedagogisch klimaat of pedagogische relatie niet kan worden geboden.

3.3.4 Organiseren

Organiseren is de fase van programmeren waarin jongerenwerkers zorgen voor de omstandigheden die nodig zijn voor de uitvoering. Dit is nodig om de uitvoering van grotere, complexe programma's, activiteiten en situaties soepel, optimaal en pedagogisch verantwoord te laten verlopen. Het creëren van organisatorische randvoorwaarden is een tijdrovend en continu proces. Dit omdat het jongerenwerk niet werkt met een standaard aanpak, maar met een op maat ontworpen plan dat aansluit bij behoeften van de doelgroep, context en gemeentelijke opdracht.

Vormgeven aan de pedagogische opdracht in het organiseren gebeurt door het praktisch voorbereiden van de uitvoering. Wat nodig is aan organisatorische randvoorwaarden om het beoogde pedagogisch klimaat en pedagogische relatie te realiseren is afhankelijk van het schaalniveau van programmeren en de specifieke invulling van het ontwerp. Bij organiseren op het niveau van een programma en van een

activiteit gaat het om het *vooraf* creëren van de benodigde randvoorwaarden. Bij het organiseren op het niveau van organisaties gaat het om *in het moment* creëren van de benodigde randvoorwaarden voor het handelen.

Aandachtspunten pedagogische opdracht organiseren:

- Zorg ervoor dat de praktische randvoorwaarden in overeenstemming zijn met het beoogde pedagogisch klimaat en de pedagogische relatie. Het ontbreken daarvan heeft tot gevolg dat het jongerenwerk haar beoogde bijdrage aan de opvoeding van jongeren niet kan realiseren.

3.3.5 Uitvoeren

Uitvoeren is de fase van het programmeren waarin jongerenwerkers daadwerkelijk handelen in contact met jongeren en de omgeving van jongeren. Door uitvoering te geven aan een programma, activiteit of situatie leveren zij een bijdrage aan het volwassen worden van jongeren in de samenleving.

Vormgeven aan de pedagogische opdracht in de uitvoering gebeurt door met het pedagogisch concept in het achterhoofd, te handelen in contact met jongeren en met de omgeving. Het uitvoeren doet een groot beroep op het beoordeling- en reflectie vermogen van jongerenwerkers, omdat zij voortdurend afwegingen maken in het contact met jongeren en hun omgeving wat vanuit het vastgestelde pedagogische concept, het beste is om te doen.

Aandachtspunten pedagogische opdracht uitvoeren:

- Wees je ervan bewust dat je als jongerenwerker in contact met jongeren altijd verantwoordelijk bent voor het borgen van een positief pedagogisch klimaat en de fysieke en sociale veiligheid van alle aanwezige jongeren. Hoe je dat doet, is afhankelijk van de situationele factoren.
- Neem de ruimte om een professionele afweging te maken: wat is nodig en passend om te doen en waarom? Houdt hierbij rekening met het pedagogisch concept en de situationele factoren.
- Houd er rekening mee dat je voor morele dilemma's kan komen te staan. Het goede te doen voor jongeren als groep, kan nadelig zijn voor de ontwikkeling van enkele individuele jongeren. Ook kan het zijn dat het noodzakelijk is om mee te bewegen met initiatieven van jongeren terwijl je daar persoonlijk niet achter staat, zoals jongeren ondersteunen bij de organisatie van een BBQ terwijl jezelf veganistisch bent.
- Opvoeden is mensenwerk en daarin worden (veel) fouten gemaakt. De manier waarop het jongerenwerk om gaat met deze fouten, draagt bij aan de opvoeding. Het is daarom belangrijk dat je als jongerenwerker voor jongeren aanspreekbaar bent, je uitlegt wat je hebt gedaan en waarom en tenslotte verantwoordelijkheid neemt voor eventuele fouten door deze openlijk toegeven en indien nodig excuses aan te bieden. Jongeren voelen zich hierdoor serieus genomen, leren daarvan dat het maken van fouten normaal is en hoe zij verantwoordelijkheid kunnen nemen voor het eigen handelen.

3.3.6 Evalueren

Evalueren is de fase van programmeren waarin informatie wordt verzameld over de uitvoering en de opbrengsten daarvan en dat wordt vergeleken met de uitgangssituatie en het oorspronkelijke ontwerp. Het reflecteren op de uitvoering en de opbrengsten in relatie tot de uitgangssituatie en het oorspronkelijke plan biedt jongerenwerkers inzicht in wat de resultaten zijn en wat wel en niet heeft gewerkt in hun aanpak. Deze informatie is van belang voor het bepalen van de volgende stap: wat is er nu nodig?

Een van de onderdelen van het evalueren is terugblikken op hoe het gekozen pedagogisch concept en daarbij passende klimaat en relatie heeft bijgedragen aan beoogde ontwikkeling. Hierbij is het belangrijk om na te gaan of het pedagogisch concept aansluit bij de beoogde doelen en doelgroep, en de situationele factoren, of de uitwerking van het concept in het pedagogisch klimaat en pedagogische relatie passend is, en tenslotte of jongerenwerkers de mogelijkheid hadden om het beoogde pedagogisch klimaat en pedagogische relatie te realiseren en of dit heeft bijgedragen aan het volwassen worden van jongeren in de samenleving. De pedagogische opdracht is één van de factoren die beïnvloedt wie zich welkom voelen in het jongerenwerk en wie wegblijven, hoe jongeren met elkaar omgaan, welke normen en waarden jongeren binnen het jongerenwerk meekrijgen en hoe jongeren zich ontwikkelen.

Aandachtspunten pedagogische opdracht evalueren:

- Leren van wat goed gaat. In de waan van de dag zijn incidenten, ruzies en problemen met (groepen) jongeren vaak de aanleiding om te evalueren. Het is ook belangrijk om stil te staan bij wat goed is aan de pedagogische opdracht in het ontwerp, de organisatie en de uitvoering zodat dat kan worden meegenomen naar volgende programma's, activiteiten en situaties.

Literatuurlijst

- Abdallah, S. E., Kooijmans, M.J.B & Sonneveld, J. (2016). *Talentgericht werken met kwetsbare jongeren. Ontwikkelwerk, erkenningswerk, verbindingswerk*. Bussum: Coutinho.
- Awad, S., Metz, J., Koops, K. & Sonneveld, J. (2017). *Youth Organizing. Onderzoek naar Youth Organizing als specifieke methodiek van grootstedelijk jongerenwerk*. Portfolio Jongerenwerk: aflevering 4. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Bakker, P.P. (2011). *Individuele begeleiding van jongeren. Uitgangspunten en handvatten voor de praktijk*. Nijmegen: Tandem Welzijnsorganisatie.
- Biesta, G. J. J. (2017). *The Rediscovery of Teaching*. London/New York: Routledge/Taylor & Francis.
- Boer, E.E. de & Metz, J. (2014). *Meiden? Dit kan je ermee. Methodische principes van het seksespecifiek werken met meiden*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Boer, N. de & Metz, J. (2012). Seksespecifiek versterken van de eigen kracht. In: Nijhof, K. Engels, R. (Red.), *Meisjes in zorg. Signalering, preventie en behandeling*. Amsterdam: SWP.
- Bolsenbroek, A. & Houten, D. van. (2010). *Werken aan een inclusieve samenleving. Goede praktijken*. Amsterdam: Boom/Nelissen.
- Boomkens, C., & Metz, J. W. (2015). *Meidenwerk, hoe en waarom werkt het? Een theoretisch verklaringsmodel*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Boomkens, C., Nijland, E., & Metz, J. W. (2015). *Veiligheid als randvoorwaarde van het meidenwerk*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Boomkens, C., Rauwerdink-Nijland, E., Grient, H. van der, Trijp, K. van & Metz, J. (2018). *Kracht van Meiden! Meidenwerk als specifieke methodiek van het jongerenwerk*. Amsterdam: SWP.
- Checkoway, B. (2011). What is your participation? *Children and Youth Services Review*, 33(2), 340-345.
- Coburn, A. & Gormally, S. (2017). *Communities for Social Change. Practicing Equality and Social Justice in Youth and Community Work*. Ney York: Peter Lang Publishing.
- Cooper, C., Gormally, S. & Hughes, G. (2015). *Socially Just, Radical Alternatives for Education and Youth Work Practice. Re-imagining Ways of Working With Young People*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Coussee, F. (2006). Jeugdwerk als sociaalpedagogische interventie. Pleidooi voor een verruim(en)de jeugdwerkdefinitie. *Journal of Social Intervention*, (3), 28-36.
- Dalen, R. van (2010). *Het VMBO als stigma*. Amsterdam: Augustus.
- Dalrymple, J. & Burke, B. (2006). *Anti-Oppressive Practice. Social Care and the Law*. NYC: Open University Press.
- Dieleman, A. (2012). Een nieuwe blik op jongeren. In: Hermes, J., Naber, P. & Dieleman, A. (Red.), *Leefwerelden van jongeren. Thuis, school, media en populaire cultuur* (pp. 17-40). Bussum: Coutinho.

- Donkers, G. (2012). *Veranderen in meervrouw. Een driedimensionale kijk op de sociale veranderingkunde*. Den Haag: Boom Lemma.
- Douglas, T. (1976). *Groupwork practice*. New York: International Universities Press.
- Du Bois - Reymond, M, Poel, Y. t., & Ravesloot, Y. (1998). *Jongeren en hun keuzes*. Bussum: Coutinho.
- Duke, N.N., Skay, C.L., Pettingell, S.L. & Borowsky, I.W. (2009). From adolescents connections to social capital. Predictors of civic engagement in young adulthood. *Journal of Adolescent Health, 44(2)*, 161-168.
- Engelen, R. van (2014). *Grip op de groep*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.
- Ewen, J. (1975). Youth and community work in England and Wales 1960-1975. A personal view. *Paedagogica Europaea, 10(2)*, 65-74.
- Felling, A., Peters, J., & Scheepers, P. (2000). Individualisering in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw: empirisch onderzoek naar omstreden hypotheses. Assen: Van Gorcum.
- Fiedler, F.E. (1967). *A Theory of Leadership Effectiveness*. New York: McGraw-Hill.
- Giesecke, H. (1990). *Pedagogiek als beroep. Grondvormen van pedagogisch handelen*. Groningen: De Meerval.
- Giltay Veth, D. (2009). *(Het rendement van het zalmgedrag. De projectencarrousel ontleed.)*. Den Haag: NICIS.
- Ginkel, F., Veenbaas, R. & Noorda, J. (2006). *Jongerenwerk. Stand van zaken en perspectief*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Goetschius, G. W., & Tash, M. J. (1967). *Working with unattached youth. Problem, approach, method* Routledge and Kegan Paul.
- Haaster, K.J.M. van (2008). Denken en doen. Beter programmeren in het sociale domein. Bussum: Coutinho.
- Heijen, M., Michon, L., Nottelman, N., Wenneker, C. & Slot, J. (2013). *Amsterdamse Armoede Monitor*. Amsterdam: O+S.
- Hermans, K. (2014). Methodiekontwikkeling, evaluatie-onderzoek en de body of knowledge van het sociaal werk. *Journal of Social Intervention, 23(1)*, 33-52.
- Hermens, N., & Marissing, E. van. (2012). *Positief opvoeden en opgroeien. De rol van buurtsportverenigingen*. Utrecht: Verweij- Jonker Instituut.
- Hoek, M. (2008). *Ontheemd ouderschap. Betekenissen van zorg en verantwoordelijkheid in beleidsteksten opvoedingsondersteuning 1979-2002*. Amsterdam: SWP.
- Houkes, A. & Kok, L. (2009). *Effectiviteit informele netwerken*. Amsterdam: SEO.

- Ince, D., Yperen, T. A. v. & Valkestijn, M. (2013). Top tien positieve ontwikkeling jeugd. Beschermende factoren in opvoeden en opgroeien. Retrieved from <http://www.nji.nl/nl/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf>.
- Jeffs, T. & Smith, M.K. (2010). *Youth work practice* (Basingstoke ed.) Palgrave MacMillan.
- Johnson, D.W. & Johnson, F.P. (2006). *Joining together: group theory and group skills*. Essex: Pearson Education.
- Jongepier, N., Struijk, M., Van Der Helm, P. (2010). Zes pedagogische uitgangspunten voor een goed pedagogisch klimaat.1(4) doi:Jeugd en Co Kennis.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press.
- Kaulingfreks, F. (2019). *Word in Progress. Verhalen over opgroeien in een meerstemmige gemeenschap*. Haarlem: InHolland.
- Kearns, A. & Forrest, R. (2000). Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban Studies*, 37(5), 995-1017.
- Klein Van Der, M., Mak, J., & Gaag Van Der, R. (2011). *Professionals en vrijwilligers (organisaties) rond jeugd en gezin. Literatuur over samenwerking de pedagogische civil society*. ZonMw/Verwey-Jonker instituut.
- Kooijmans, M. (2010). *Integraal motiveren in het jongerenwerk van de Twern*. Den Bosch: Avans Hogeschool.
- Koops, K., Metz, J. & Sonneveld, J. (2013). *We zijn de brug naar zelf aan de slag gaan. Onderzoeksrapport Ambulant Jongerenwerk in de grote stad*. Portfolio Jongerenwerk: aflevering 2. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Koops, K., Metz, J. & Sonneveld, J. (2014). *Want zij gelooft in mij. Onderzoeksrapport Individuele Begeleiding in het jongerenwerk*. Portfolio Jongerenwerk: aflevering 3. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Krueger, M. (2000). Presence, fear, curiosity, and other themes in community youth work. *Applied Developmental Science*, 4, 21-27.
- Kruiter, A. J. (2008). *De rotonde van Hamed. Maatwerk voor mensen met meervoudige problemen*. Den Haag: Nicis Institute.
- Landelijk Opleidingsprofiel Culturele en Maatschappelijke Vorming (2009). *Alert en Ondernemend 2.0*. Amsterdam: SWP.
- Lieshout, P. van; Meij, M.S.S. van der & Pree, J.C.I. de (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).
- Lorenz, W. (2009). The function of history in the debate on social work. In G. Verschelden, F. Coussé, T. v. d. Walle & H. Williamson (Eds.), (pp. 19-28). Strasbourg: Council of Europe publishing.

- Manders, W., Metz, J. & Sonneveld, J. (2017). *Literatuuronderzoek naar Peer-to-Peer in het jongerenwerk*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Metz, J. & Sonneveld, J. (2012). *De Inloop als ingang. Onderzoeksrapport over de werking en resultaten van De Inloop als werkwijze binnen het grootstedelijk jongerenwerk*. Portfolio Jongerenwerk: aflevering 1. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Metz, J. & Sonneveld, J. (2013). *Het mooie is dat je er niet alleen voor staat. Individuele begeleiding van jongeren*. Amsterdam: SWP.
- Metz, J. & Sonneveld, J. (2018). *Methodisch werken in het jongerenwerk*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Metz, J. & Verharen, L. (2019 te verschijnen). <https://lectorensociaalwerk.nl/publicaties/>
- Metz, J. (2011). *Kleine stappen, grote overwinningen. Jongerenwerk: historisch beroep met perspectief*. Amsterdam: SWP.
- Metz, J. (2012). Jongerenwerk als werkplaats voor professionalisering. In: *Journal of Social Intervention*, 21, p18–36.
- Metz, J. (2015). Jongerenwerk: partner in de wijk van de toekomst. In: Clarijs, Rene (eds). *Om de jeugd. Perspectief voor beleid en praktijk*. Amsterdam: SWP, p273-284.
- Metz, J. W. (2013). *De waarde(n) van het jongerenwerk*. Amsterdam: HvA publicaties.
- Metz, J.W. (2016). Informatie en Advies in het Nederlandse jongerenwerk. In Faché, W. (2016). (Red.). *Jongereninformatie en adviesnetwerk*. Garant, Antwerpen.
- Milburn, T., Forsyth, B., Stephen, S., & Woodhouse, H. (2000). *Thinking on your feet. Outreach and detached youth work with vulnerable young people*. Edinburgh: Prince Trust.
- Nijland, E., Boomkens, C. & Metz, J.W. (2016). *Kracht van meiden! Methodiebeschrijving voor het werken met meiden in het jongerenwerk*. Amsterdam: Youth Spot.
- Raise Up (z.j.). Straffen of belonen? Geraadpleegd op september 2019 van <https://www.raiseup.nl/kennisbank/opvoeding-2/straffen-of-belonen/>
- Remillard, A. M., & Lamb, S. (2005). Adolescent girls' coping with relational aggression. *Sex Roles*, 53(3/4), 221-229.
- Rumping, S., Metz, J., Awad, S., Nijland, E., Manders, W., Todorovic, D., Sonneveld, J. & Schaap, R. (2017). *Groepswerk. Onderzoek naar Groepswerk als generieke methodiek van het grootstedelijk jongerenwerk*. Portfolio Jongerenwerk: aflevering 5. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Schaap, R., Todorovic, D., Awad, S., Manders, W., Sonneveld, J. & Metz, J. (2017). *Onderzoek naar Informatie & Advies als specifieke methodiek van het grootstedelijk jongerenwerk*. Portfolio Jongerenwerk: aflevering 6. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam, lectoraat Youth Spot.
- Schellekens, J. (1998). *Hoeklijnen ambulant jongerenwerk*. Amsterdam: SWP.

- Schuyt, K. (2006). *Steunberen van de samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sonneveld, J. & Metz, J. (2015). *Groepswork met jongeren in de wijk*. Amsterdam: SWP.
- Spanjaard, H. & Slot, W. (2015). Ontwikkelingstaken. Geraadpleegd op juli 2019 van <http://www.hanspanjaard.nl/wp-content/uploads/2015/12/ontwikkelingstaken-Spanjaard-Slot-2015.pdf>
- Spierts, M. (2014). *De stille krachten van de verzorgingsstaat. Geschiedenis en toekomst van sociaal-culturele professies*. Amsterdam: Van Genneep.
- Sprinkhuizen, A. & Scholte, M. (2016). Vorm geven aan methodisch handelen vanuit een brede basis. In: Spierts, M., Sprinkhuizen, A., Scholte, M., Hoijtink, M., Jonge, E. de & Doorn, L. van (2016). *De brede basis van het sociaal werk. Grondslagen, methodieken en praktijken*. Bussum: Coutinho.
- Strijen, F. van (2011). *Jongerenwerk nieuwe stijl*. Amsterdam: SWP.
- Swierstra, T., & Tonkens, E. (2008). *De beste de baas? Prestatie, respect en solidariteit in een meritocratie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tuckman, B.W. & Jensen, M.A. (1977). Stages in small group development revisited. *Group and Organisation Studies*, 2, 419-427.
- Valkenburg, P.T. (2014). *Schermgaande Jeugd: over jeugd en media*. Promotheus: Amsterdam.
- Valkenburg, P.T., & Piotrowski, J.T. (2017). *Plugged in: How media attract and affect youth*. Yale University Press: New Haven and London.
- Valkestijn, M., & D. Ince, W. D. (2012). *Wat werkt bij het bevorderen van een positieve ontwikkeling? Detop tien beschermende factoren en handvatten voor jeugdbeleid*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Veen, G. van (1991). *De beginnende groepsleider. Inleiding op het praktijkgericht werken met groepen*. Baarn: Nelissen.
- Veenbaas, R., Noorda, J., & Ambaum, H. (2011). *Handboek modern jongerenwerk. Visie, methodiek en voorwaarden*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Verhagen, R. (2008). *Ambulant jongerenwerk Maastricht en Gulpen-Wittem. Praktijkvoorbeeld*. Utrecht: Movisie.
- Verschelden, G., Coussee, F., Walle, T. v. d., & Williamson, H. (2009). The history of European youth work and its relevance today. (pp. 151-166). Strasbourg: Council of Europe publishing.
- Waal, V. de (2008). *Uitdagend leren. Culturele en maatschappelijke activiteiten als leeromgeving*. Bussum Coutinho.
- Waldron, L. M. (2011). "Girls are worse": drama queens, ghetto girls, tomboys, and the meaning of girl fights. *Youth & Society*, 43(4), 1298-1334.
- Whelan, M. (2010). Detached youth work. In J. Batsleer, & B. Davies (Eds.), (pp. 47-60). Exeter: Learning matters.

Wigboldus, E.H.M. (2002). *Opvoedend handelen in een justitiële jeuginrichting. Systematisering van het behandelaanbod binnen Rentray*. Proefschrift. Rijksuniversiteit Groningen.

Winter, M. de (2001). *Over last van jongeren en de lusten van een buurtpedagogische aanpak*. Den Haag: RMO.

Hogeschool van Amsterdam

AMSTERDAMS KENNISCENTRUM VOOR MAATSCHAPPELIJKE INNOVATIE

Lectoraat Youth Spot

Wibautstraat 5a

1091 GH Amsterdam

hva.nl/youthspot